BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník XI. **Číslo 3.** **September 2013**

HISTORICKÉ ZÁHADY Z OKOLIA BANSKEJ BYSTRICE

Archeológia je fascinujúca veda v tom smere, že neustále prináša nové prekvapenia týkajúce sa histórie ľudstva. Niekedy si kolegovia archeológovia myslia, že ich už nič nemôže prekvapiť, a práve vtedy dochádza k zásadným archeologickým objavom.

SÍDLISKO PRAVEKÝCH PROSPEKTOROV Z BANSKEJ BYSTRICE

Takým objavom je aj nález malého sídliska z neskorej doby kamennej v kopcoch nad Banskou Bystricou. Tento nález vnáša svetlo do dejín osídľovania horských a podhorských oblastí v okolí mesta. Všetko sa začalo začiatkom minulého leta, keď Stredoslovenské múzeum oslovila spoločnosť realizujúca výstavbu inžinierskych sietí pre kolóniu nových rodinných domov (RD) na Moskovskej ulici. Výstavba RD je situovaná na východných svahoch Suchého vrchu. Jeho masív tvorí východné predhorie Kremnických vrchov, ktoré oddeľujú Zvolenskú kotlinu od Horného Turca.

Krajský pamiatkový úrad v Banskej Bystrici rozhodol, aby počas stavby zemné práce sledoval archeológ. Dôvodom, prečo úrad takto rozhodol, bola skutočnosť, že začiatkom 90. rokov boli neďaleko nájdené rímske mince. Predpokladalo sa teda, že stavba môže narušiť archeologické situácie práve z doby rímskej.

Práce na archeologickom nálezisku priniesli svoje ovocie.

Spočiatku nič nenasvedčovalo tomu, že by sa v miestach zemných prác nachádzali nejaké archeologické nálezy. V západnej časti komunikácie približne 40 m od jej západného ukončenia v strmom svahu, zvažujúcom sa k potoku Udurná, sme však našli v miestach, kde bola odobratá ornica, praveké črepy a jeden do podložia zahĺbený objekt. Tento objekt bol vyplnený sivou ílovitou hlinou, veľmi sa neodlišujúcou od okolitého prírodného podložia. Identifikácia jeho rozsahu bola preto veľmi náročná.

Pokračovanie na strane 3.

V Banskej Bystrici sa okrem najstaršieho mestského parku a novšieho parku v okolí Pamätníka SNP nachádza niekoľko menších parčíkov, ktoré postupne vznikali po dostavbe ulíc, sídlisk či námestíčok a niektoré sú na rozhraní niektorých ulíc. Ich tvar a rozlohu podmieňovala disponibilná plocha, ich vzhľad a vybavenosť zas sadovnícke zvyklosti v čase vzniku (historická podoba). Niekedy dochádzalo k zmenám historickej podoby niektorých parčíkov zavádzaním moderných prvkov, čo spravidla znamenalo pokles ich historickej hodnoty, ako aj estetickej kvality. Nazdávame sa, že v pamiatkovej rezervácii by mali mať parčíky čo najbližšie k ich historickej podobe. Uveďme stav aspoň niektorých nachádzajúcich sa v starom meste a návrhy na ich úpravu.

PARČÍKY SÚ VIZITKOU MESTA

Pôvodná fontána v Národnej ulici.

Parčík v Národnej ulici pod Národným domom (Štátna opera) si vyžaduje revitalizáciu. Stromovú kostru tvoria štyri pôvodné, v súčasnosti odrastené jasene s poliehavou korunou, ktoré by bolo možné po ošetrení ponechať. Zabezpečujú tieň na rohových odpočinkových miestach. Po obidvoch stranách všetkých vstupov do parčíka sa nachádzali smreky pichľavé (strieborná forma), zostatky ktorých sú teraz vysoké, esteticky nefunkčné, preto by ich bolo treba čo najskôr nahradiť odrastkami tej istej dreviny a udržiavať v nízkom vzraste. Okrem vstupov na ostatných miestach doplniť živý plot. Kruhový kvetinový záhon uprostred s pamätníkom Ladislava Novomeského možno ponechať. V priestore vyhradenom na pohyb návštevníkov treba nahradiť terajší nepestovaný trávnik, často aj so zastúpením burinových druhov, pôvodným povrchom zo zhutneného drobného štrku. Trávnaté plochy udržiavať pravidelným kosením.

Parčík na rohu Národnej ulice a Štadlerovho nábrežia, ktorý sa nachádza oproti predošlému, vznikol v päťdesiatych rokoch minulého storočia po dostavbe všetkých blokov bývalých lesníckych činžiakov. V súčasnosti sa v strede nachádza šikmý záhon s motívom funkčných kvetinových hodín, ktorý treba zachovať. Na ostatnej ploche udržiavať trávnik a krovitú zeleň. Zo strany zastávky MHD by bolo žiaduce založiť živý plot a tuje v zelenom páse priľahlom k budove by bolo vhodné odstrániť.

Pokračovanie na strane 2.

PARČÍKY SÚ VIZITKOU MESTA

Parčík v Národnej ulici nad Národným domom vznikol na zvyšku niekdajšieho Komorského dvora v polovici tridsiatych rokov minulého storočia. Jeho najatraktívnejším prvkom bola nádherná fontána, ktorá po dostavbe v roku 1937 mala nočné osvetlenie s meniacimi sa farbami. Povyše fontány bol odpočinkový priestor s lavičkami, ktorý rozdeľoval parčík na dve časti. V hornej časti nad fontánou bol veľký kruhový kvetinový záhon a v obidvoch menšie kvetinové záhony i ozdobné kríky na trávnatých plochách, oddelených od komunikácií živým plotom. Nahradenie tejto fontány v roku 1969 akýmsi novotvarom bolo veľkým omylom, úplne sa porušila historická podoba nielen parčíka, ale i celej Národnej ulice, a preto sa treba vrátiť k replike pôvodnej fontány. Od roku 2006 tento parčík nesie meno vynikajúceho komorského lesmajstra Jozefa Dekreta Matejovie, busta ktorého od roku 1954 stojí na podstavci z leštenej škandinávskej žuly v hornej časti pri budove riaditeľstva štátnych lesov. V súčasnosti je v každom rohu parčíka magnólia nízkeho vzrastu a trávnaté plochy, oddelené od komunikácií živým plotom, dopĺňa sortiment okrasných kvetov.

Parčík nad Národným domom.

Parčík pred bývalým OÚNZ (1952).

Historická podoba Námestia SNP s parkovou úpravou.

Parčík pred bývalou Hungáriou (orgovánový háj)

Parčík na Námestí SNP prakticky zanikol po modernej prestavbe námestia koncom minulého storočia, pričom jeho výzor sa aj v minulosti menil od kruhového až po obdĺžnikový vždy uprostred s fontánou. V súčasnosti má verejnosť k fontáne bezprostredný prístup, ale podľa názoru niektorých starých Bystričanov sa fontána najefektnejšie vynímala uprostred trávnika spestreného niekoľkými záhonmi kvetov, teda v historickej podobe vyformovanej počas niekoľkých desaťročí.

Parčík na Hornom námestí (Š. Moysesa) prešiel viacerými zmenami. V dolnej časti hradného areálu bola obľúbená promenáda lemovaná dvomi radmi (alejami) mohutných stromov, ktoré na prelome 30. a 40. rokov 20. storočia museli ustúpiť výstavbe mestskej tržnice. Nepomohli predchádzajúce protesty mnohých Bystričanov, Spolku na ochranu prírody a okrášľovanie domova, ani upozornenie Štátneho referátu na ochranu pamiatok, že aleje sú chránené ako prírodná pamiatka. V súčasnosti je parčík novo upravený s minimom niekdajších trávnatých plôch. Cennými prvkami je niekoľko starých líp pozdĺž hradobného múra a statný pagaštan konský pri kostole. Na vydláždenej ploche sa nachádza ústredné súsošie Š. Moyzesa a K. Kuzmányho s vegetačným sprievodom pagaštanov pávích.

Parčík pred bývalou Hungáriou má trojuholníkový tvar a obkolesený je komunikáciami. V minulosti sa nazýval aj orgovánovým hájom, pretože po obidvoch stranách rástlo množstvo bielych orgovánov, ktorý dnes pripomína už len jeden exemplár pri vstupe. Žiaduca je revitalizácia s napodobením historického vzhľadu výsadbou bielych orgovánov, ktoré udržiavať v nízkom vzraste. Ďalej treba obnoviť fontánu v strede, doplniť živý plot od komunikácií a obnoviť chodníky vrátane vstupu do parčíka od bývalej Hungárie, na ktorom bola úzka, oblúkovitá pergola s popínavými ružami. V parčíku je možnosť umiestnenia niekoľkých odpočívadiel (lavičiek).

Parčík pred Mestským úradom a Poliklinikou má trojuholníkový tvar a vymedzený je Hornou ulicou a ulicou Čsl. armády. Vznikol po dostavbe budovy bývalého OÚNZ v roku 1952. Súčasné komunikačné členenie parčíka zodpovedá pôvodnému a treba ho zachovať. V pôvodnom kruhovom záhone smerom k bývalému OÚNZ v šesťdesiatych rokoch 20. storočia vybudovali fontánu, ktorá je v súčasnosti nefunkčná, zasypaná kameňmi a treba ju obnoviť. Zo strany od Hornej ulice je aleja „globóznych" javorov, ktorú ponechať, treba však parkovo upraviť chaotické skupiny stromov a kríkov pred Poliklinikou. Kvetinové záhony, trávnaté plochy i živé ploty sú vhodne udržiavané. V parčíku je niekoľko lavičiek. Vzhľadom na exponovanú polohu tohto parčíka si udržiavanie jeho dobrého stavu vyžaduje mimoriadnu pozornosť.

Parčíky poskytujú obyvateľom i návštevníkom nášho mesta mnoho dobrodení. Sú miestami aspoň krátkodobého oddychu, tlmia hluk (doprava), sú klimatizačnými prvkami (v horúcich dňoch každý ocení posedenie v tieni stromov, najmä pri fungujúcej fontáne), zmierňujú prašnosť (Banská Bystrica patrí medzi mestá s najväčšou prašnosťou na Slovensku), poskytujú estetický zážitok (usporiadanie, tvar a farba stromov, kríkov, kvetín) a môžu pôsobiť aj didakticky (pamätníky, sochy, historické informácie). Je preto nevyhnuté, aby mesto venovalo parčíkom náležitú pozornosť.

Július Burkovský a Norbert Gáborčík

SÍDLISKO PRAVEKÝCH PROSPEKTOROV Z BANSKEJ BYSTRICE

Pokračovanie zo strany 1.

Napriek tomu sa nám podarilo zistiť jeho obrysy. Objekt bol dlhý tri metre a široký jeden meter. Po vybratí jeho výplne sme zistili, že ide o jamu v podobe koryta s hrotitým dnom, hlbokú 50 cm. Objekt bol veľmi chudobný na archeologické nálezy. Našiel sa tu jeden atypický praveký črep a niekoľko uhlíkov. Aj napriek tomu, ako uvidíme neskôr, považujeme tento objekt za veľmi dôležitý.

V mieste výskytu pravekej keramiky bola vytýčená archeologická sonda s cieľom zistiť a identifikovať typ a rozsah archeologickej situácie. Postupným znižovaním terénu sme zistili, že výskyt keramiky súvisí s 5 – 10 cm hrubou kultúrnou vrstvou. Je to vrstva, ktorá archeológom vždy napovedá, že v miestach jej výskytu v minulosti žili ľudia. Je totiž pozostatkom organických materiálov a odpadu z domácností alebo iných aktivít, ktoré prebiehali v minulosti na skúmanej lokalite. Kultúrne vrstvy bývajú rôzne hrubé a závisia od intenzity ľudskej aktivity. V našom prípade kultúrna vrstva dokladá len veľmi malú intenzitu ľudskej činnosti. Kultúrna vrstva prekrývala zoskupenie kameňov. Na základe nálezovej situácie nemožno presne stanoviť, či ide o prirodzený zosuv z vyšších partií svahu, alebo deštrukciu objektu stojaceho na akejsi primitívnej podmurovke, resp. terase. Medzi hnuteľnými nálezmi dominuje veľmi nekvalitná, v ruke zhotovená keramika. Na základe jej celkového rázu môžeme materiál datovať do obdobia Epilengyelu (prelom 5 – 4 tisícročia pred Kr.). Keramika je sprevádzaná množstvom odpadu po výrobe kamenných nástrojov. Finálnych produktov v podobe drobných čepieľok je len veľmi málo. Získané bolo aj jedno jadro, z ktorého boli odbíjané jednotlivé čepieľky a niekoľko hľúz limnosilicitovej suroviny. Ojedinelým nálezom je polotovar na výrobu kamennej hladenej sekerky. Za významný považujeme nález zlomkov malachitovej rudy.

Tým sa dostávame k základnej otázke. Čo nám dokladajú nálezy z Moskovskej ulice?

Obdobie, do ktorého radíme nálezy, predstavuje záver 5. tisícročia pred Kristom. V tomto období, ktoré archeológovia nazývajú neskorou dobou kamennou – eneolitom, človek prvýkrát obsadzuje aj vyššie položené lokality. Na strednom Slovensku sa dostáva aj do vysokohorských dolín Nízkych Tatier a Slovenského Rudohoria. To, čo ho sem lákalo aj napriek nebezpečenstvám divočiny, boli bohaté ložiská medi, teda kovu, ktorého spracovanie sa v období eneolitu rozšírilo takmer do celej Európy. Fragment keramiky z obdobia staršieho eneolitu sa v 70. rokoch našiel na haldách vyťaženej hlušiny na Španej Doline - Pieskoch. Je to najstarší doklad prítomnosti človeka v špaňodolinskej medenorudnej oblasti. Okrem pravekej keramiky je lokalita Špania Dolina-Piesky známa aj nálezmi kamenných mlatov a podložiek na drvenie rudy. Počet kamenných mlatov, ktoré sa tam našli, sa v súčasnosti odhaduje na vyše 300.

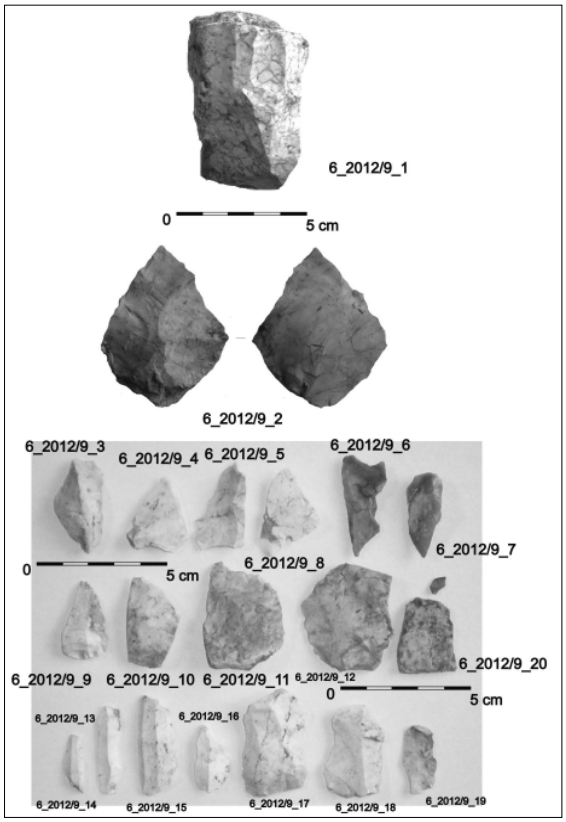

Výber nálezov štiepanej industrie zo sondy 1/2012 (s.j. 1003)

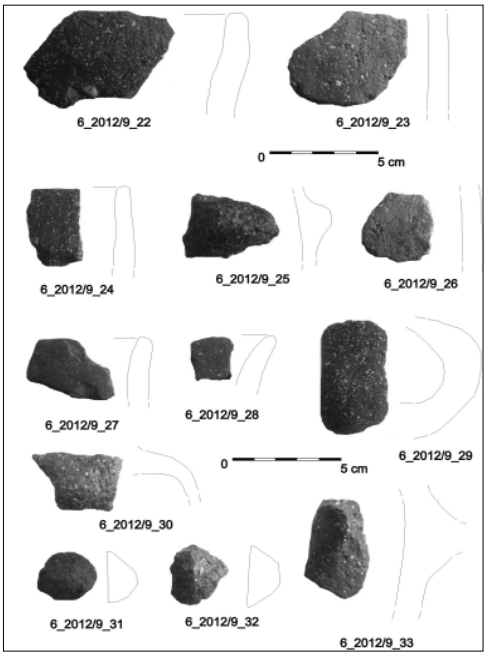

Výber nálezov keramiky zo sondy 1/2012 (s.j. 1003).

Oblasť Španej Doliny je od nami skúmaného náleziska vzdialená 20 km severným smerom. Naopak oblasť Zvolena, kde predpokladáme sídliská trvalého charakteru (Zvolen - Borová Hora, Zvolen - Pod Drahy) a odkiaľ pravdepodobne vyrážali prvé skupiny prospektorov na svoju cestu za cenným kovom, je od ložísk rúd vzdialená 40 km južne. Lokalita na Moskovskej ulici sa nachádza približne v polovici trasy medzi Zvolenom a Špaňou Dolinou. Pracovnou hypotézou je, že miesto, ktoré sme skúmali, bolo pravdepodobne dočasným sídliskom, na ktorom sa zastavovali prospektori na svojej ceste do špaňodolinských hôr. Je totiž dosť možné, že v divočine, ktorá sa koncom 5. tisícročia pred Kristom rozprestierala všade navôkol, nemohli títo ľudia uraziť viac ako 20 km denne. Musíme si uvedomiť, že tu asi neboli žiadne cesty, inundačná oblasť Hrona bola pokrytá močiarmi a nepriepustným lužným lesom. Riečne terasy a okolité kopce boli pokryté pralesmi, v ktorých žilo množstvo nebezpečnej divej zveri. Miesto, ktoré si zvolili, poukazuje na mieru, do akej boli vtedajšie populácie spojené s prírodou. Lokalita, kde sa uskutočnil archeologický výskum, sa totiž nachádza na svahu orientovanom na juh, pričom horský chrbát nachádzajúci sa pár desiatok metrov severne nad lokalitou ju chránil pred studenými vetrami. Aj počas nami realizovaného výskumu panovalo na lokalite takmer úplné bezvetrie. Navyše v bezprostrednej blízkosti sa nachádza zdroj pitnej vody. Okrem toho podložie lokality je tvorené ílmi, ktoré boli vhodné na výrobu keramiky. Štruktúra nami získanej keramiky sa veľmi ponáša na materiál z miestneho podložia. Nekvalitné vypálenie tiež poukazuje na jednorazový charakter použitia nádob. Miesto, z ktorého získavali hlinu, predstavuje zrejme nami odkrytá jama, ktorú by sme mohli teda nazvať provizórnym hliníkom. Ďalšou skutočnosťou, ktorá mohla zavážiť, je blízkosť zdroja suroviny (limnosilicitov) na výrobu kamenných nástrojov. Tým je lokalita Kremenia, ktorá sa nachádza necelé 4 km juhozápadne. To, že na nami skúmanom sídlisku dochádzalo k spracovaniu kamennej suroviny, dokladujú jednotlivé predmety z procesu výroby (hľuzy, jadro, úštepy a čepieľky ako finálne produkty). To, či naozaj nájdená industria pochádza skutočne z ložísk na Kremenej, bude nutné ešte potvrdiť geologickou analýzou suroviny. Potvrdenie nášho predpokladu bude znamenať, že praveké populácie už v tomto období dobre poznali okolitú krajinu, a to aj s ložiskami strategických surovín. Tomu by napovedala aj voľba sídliska. Opak by zase mohol poukazovať na to, že išlo o akýchsi „pravekých pionierov“, ktorí si brali na svoje cesty nevyhnutnú výbavu na prežitie v divočine vrátane suroviny na výrobu nástrojov. Snáď najprekvapujúcejším nálezom boli hrudky spečenej medi (trosky), ktoré poukazujú na síce nepatrnú, ale predsa len istú metalurgickú aktivitu. Bohužiaľ, miesto, kde táto aktivita prebiehala, sa nám zatiaľ nepodarilo nájsť. No je dosť možné, že sa nachádza niekde vyššie vo svahu. Zlomky trosky sa v súčasnosti nachádzajú v Deutsches Bergbau - Museum v Bochumi, kde sa podrobia spektrálnej analýze. Jej výsledky nám umožnia definovať presnejšie miesto zdroja, z ktorého pochádzala meď.

Predpokladáme však, že ním bola práve oblasť Španej Doliny, resp. Starých Hôr. Okrem nich však v blízkom okolí máme aj ďalšie významné ložiská, ako Ľubietová a Poniky. Trasy k týmto lokalitám však prebiehali asi inde. Za upozornenie však stojí aj skutočnosť, že cez lokalitu na Moskovskej prebiehala aj významná stredoveká cesta, spájajúca Zvolenskú kotlinu s Turcom, spomínaná už v polovici 13. storočia. Je teda možné, že sa táto cesta využívala už v praveku? Na to, aby sme uvažovali týmto smerom, nás upozorňujú veľmi podobné nálezy aj s hrudkami medi, získané v 70. rokoch v obci Slovenské Pravno, ktorá sa nachádza v hornom Turci asi 30 km severozápadne.

Na záver treba poďakovať kolegom archeológom Romanovi Hrončiakovi a Petrovi Ušiakovi za ich nezištnú pomoc pri odkrývaní tohto unikátneho objavu a v nemalej miere aj mestu Banská Bystrica za poskytnutie robotníkov na výkopové práce, bez ktorých by nebolo možné realizovať vedecký výskum v tomto roku v takom plošnom rozsahu, ako sme ho nakoniec realizovali. V neposlednom rade sa chceme poďakovať aj majiteľovi pozemku pánovi Milanovi Patrášovi za ústretovosť, s ktorou sa postavil k archeologickému výskumu.

Čo dodať na koniec? Snáď len to, že na tejto malej lokalite v stredoslovenských horách máme unikátny doklad prechodu pravekých populácií na vyššiu civilizačný stupeň, ktorý reprezentovalo zvládnutie technológie spracovania kovov. Stredoslovenské múzeum preto chce v blízkej budúcnosti vo výskume v oblasti pod Suchým vrchom pokračovať. Primárnym cieľom by malo byť identifikovanie rozsahu pravekého osídlenia a najmä získať priame doklady metalurgie medi v tejto lokalite.

Martin Kvietok

JOZEF GLABIČ – MUŽ, KTORÝ STÁL NA ČELE MESTA VIAC AKO ŠTVRŤSTOROČIE

Počas uplynulých 758 rokov sa na najvyššom poste mesta vystriedalo 173 richtárov, o ktorých sa zachovali archívne dokumenty. Traja z nich sa zapísali do dejín Banskej Bystrice nielen nezištnou prácou v prospech mesta, ale aj dĺžkou svojho pôsobenia v najvyššej funkcii. Po prvom richtárovi Ondrejovi, ktorý mesto spravoval doživotne, a mešťanostovi Júliusovi Cesnakovi, ktorý na tomto poste pôsobil tridsať rokov (1893 – 1923), tretím najdlhšie slúžiacim richtárom bol Jozef Glabič (Glabits), ktorý túto funkciu zastával 25 a pol roka (od januára 1823 do júna 1848).

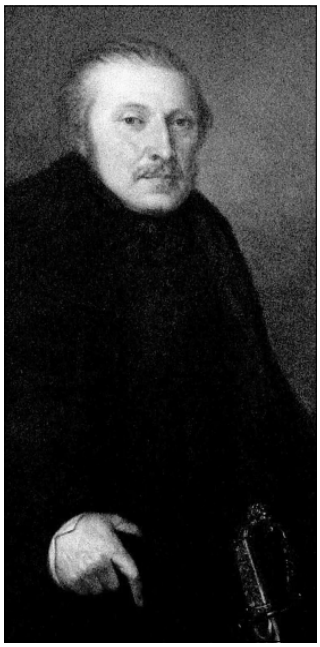

Jozef Glabič, jeho portrét sa nachádza v zbierkach Stredoslovenského múzea.

Práve v tomto roku uplynulo 190 rokov od zvolenia Jozefa Glabiča do richtárskeho úradu, a tak by sme Vám, čitateľom Bystrického Permona, chceli aspoň na malom priestore túto významnú osobnosť Banskej Bystrice pripomenúť a stručne predstaviť.

Jozef Glabič bol synom Jána Karola Glabiča a Alžbety, rod. Kreutzerovej. Jeho otca Jána Karola prijali medzi mešťanov 5. marca 1767 a v tom istom roku ho zvolili i do vnútornej mestskej rady.

Senátor J. K. Glabič najskôr vlastnil dom v Dolnej ulici č. 17/2 (spodná polovica dnešného domu č. 17) a od marca 1797 dom na námestí, dnes č. 15 (hostinec U červeného raka), ktorý dovtedy patril Kreutzerovcom, jeho svokrovcom. V mestskej rade Ján Karol Glabič zastával funkciu vicenotára a od 1. júna 1786 sa stal hlavným notárom. V najvyššom orgáne mesta potom pôsobil takmer 40 rokov – do roku 1805, keď zomrel.

Aj jeho syn Jozef Glabič býval v Dolnej ulici, kde vlastnil dom č. 21. Neskôr po úmrtí rodičov sa presťahoval na námestie do už spomínaného domu č. 15. Medzi mešťanov Jozefa Glabiča prijali 7. januára 1809. Svoju kariéru v banskobystrickej samospráve začal už v roku 1798 ako pracovník mestskej kancelárie. Počas nasledujúcich rokov vystriedal v mestských inštitúciách viacero postov. Zaujímavý a aj profesne pestrý bol jeho ďalší funkčný postup. V roku 1800 sa Jozef Glabič stal mestským „fiškálom". O rok neskôr kníhvedúcim, v roku 1803 podnotárom (vicenotárom) a v roku 1805 archívnym registrátorom. O štyri roky už bol majorom mestskej milície (polície). V roku 1811 Jozefa Glabiča zvolili do vnútornej mestskej rady. Od nasledujúceho roku bol aj policajným adjunktom. V roku 1817 sa stal riaditeľom školy a v roku 1819 mestským kapitánom.

Richtár Glabič bol majiteľom domu v Dolnej ulici č. 21

Vo voľbách konaných v roku 1823 Jozefa Glabiča zvolili na najvyšší post v meste. Richtársku funkciu potom zastával neuveriteľných 25 a pol roka (do 17. júna 1848). O spokojnosti Banskobystričanov s jeho spravovaním mesta dodnes svedčí aj pozlátený pokál, uložený v zbierkovom fonde Stredoslovenského múzea, ktorý mu v roku 1835 pri príležitosti opätovného zvolenia do najvyššej funkcie darovali vďační mešťania. Pokál zhotovil vychýrený zlatník Samuel Libay. O osem rokov neskôr (1843), keď Jozef Glabič slávil 45 rokov svojho pôsobenia v mestských službách, v priestoroch radnice umiestnili jeho maľovaný portrét, ktorý následne litograficky zreprodukovali a rozdali obyvateľom. Po voľbách, ktoré sa konali v dňoch 14. až 18. júna 1848, Jozefa Glabiča na richtárskom stolci vystriedal Michal Rárus. Jozef Glabič potom necelý rok zastával post starostu (do 5. mája 1849), ktorý bol po richtárskom úrade druhý najvýznamnejší. Zomrel pravdepodobne v roku 1851.

Ján Baláž

DO PAMÄTI MESTA

Vyšla monografia Šalkovej

V pondelok 24.júna bola uvedená do života ďalšia monografia obce z najbližšieho okolia Banskej Bystrice, tentoraz z dielne Marcela Pecníka a kolektívu autorov. Symbolicky bola kniha pokrstená vodou z Hrona, ktorý hral významnú úlohu v histórii obce. Monografia sprostredkuje pohľad do všetkých aspektov života obce od najstarších čias po súčasnosť a je doplnená spomienkami žijúcich pamätníkov. Iste v nej nájde potešenie každý, kto má k Šalkovej blízky vzťah.

Vyšla očakávaná kniha Po stopách architekta Ladislava Eduarda Hudeca

Slovensko-maďarsko-anglická publikácia Kláry Kubičkovej a kolektívu spoluautorov mapuje osudy mlynárskeho rodu Hudecovcov i osudy bystrického rodáka L. E. Hudeca (1893 - 1958) od narodenia cez roky štúdia, obdobie I. svetovej vojny, jeho profesionálny rozlet v ďalekej cudzine až po predčasnú smrť. Kniha je zároveň holdom otcovi, staviteľovi Jurajovi Hudecovi (1858 - 1920), ktorý svojou staviteľskou i projekčnou činnosťou zanechal nášmu mestu veľa nádherných a všetkým dobre známych stavieb. Kniha si môžete kúpiť v kultúrnom a informačnom centre v starej radnici na námestí.

Mesto prispelo na obnovu prvých pamätných hrobov na evanjelickom cintoríne

Z vlaňajšej dotácie mesta na obnovu kultúrnych pamiatok bol na evanjelickom cintoríne opravený hrob Samka Bodorovského (1825-1891), bystrického rodáka, národnokultúrneho pracovníka, zakladajúceho člena MS, štátneho úradníka, notára Zvolenskej stolice, hlavného notára mesta „úprimného priateľa" Gustáva Kazimíra Zechentera - Laskomerského a prispievateľa zbierky prostonárodných slovenských povestí zostavovateľov Pavla Emanuela Dobšinského a Augusta Horislava Škultétyho.

Hrob Samka Bodorovského.

Hrob Samuela Libaya.

Druhým opraveným a zrekonštruovaným hrobom bol hrob Samuela Libaya (1782 Modra - 1869 B. B.) umeleckého zlatníka, cechmajstra zlatníckeho cechu v našom meste, čestného člena zlatníckeho cechu Budapešti a Viedne, ktorého diela sa nachádzajú v zbierkach Stredoslovenského múzea i evanjelickej cirkvi.

Tretím upraveným hrobom je hrob najstaršieho syna Andreja Sládkoviča, župného účtovníka Cyrila Braxatorisa (1849 - 1937), na ktorom chýbal náhrobný kameň s nápisom. Hrob je na III. parcele pred hrobom Stanislava Zocha.

Eva Furdiková

GABRIEL BETLEN * KORENE RODU A VÝPRAVY NA SLOVENSKO

Rodový erb Gabriela Bethlema.

Tradícia odvodzuje pôvod rodiny Betlenovcov od sestry sv. Štefana (998 – 1037). Hoci nepatril k zástupcom vysokej šľachty, vyrastal na dvore sedmohradského kniežaťa Žigmunda Bátoriho. Pätnásťročný vstúpil do armády sedmohradských kniežat, bojujúcich za nezávislosť kniežatstva od cisára a Osmanskej ríše, čo mu vynieslo hrad a panstvo Hunedoara Štefana Bočkaja.

Po Bočkajovej smrti pokračoval vo vojenskej kariére v blízkosti Gabriela Bátoriho, synovca Alžbety Bátoriovej z Čachtíc. Potom ako knieža hľadal cestu zmierenia s uhorským kráľom Matejom II., zorganizoval Betlen proti Bátorimu sprisahanie (1611). S pomocou Osmanskej ríše si kliesnil cestu na vrchol. Najprv v roku 1613 Bátoriho zavraždili jeho vlastní vojaci, a potom do vedenia Sedmohradska nastúpil Betlen. O dva roky (1615) podpísal s Matejom II. dohodu o spojenectve, o spoločnom vedení boja proti Turkom.

Po roku však začal prvé vojenské ťaženie proti svojmu spojencovi útokom na východné Slovensko. Tridsaťročná vojna umožnila Betlenovi zapojiť sa otvorene do boja proti Habsburgovcom pod náboženskými zástavami. Prvá vojenská výprava začala v roku 1619. Tridsaťtisícová armáda koncom augusta obsadila východné Slovensko. 20. 9. 1619 sa zišiel v Košiciach Uhorský snem, ktorý zvolil Betlena za správcu krajiny. Pri tomto ťažení Betlenove vojská vedené Jurajom Rákoczim zajali troch jezuitov, kňazov Štefana Pongráca, Melichera Grodeckého a kanonika Mareka Križina, ktorých nútili vzdať sa svojej viery. Keď nepomohlo prehováranie, pristúpili vojaci k mučeniu na škripci, páleniu fakľami, sekaním šabľami a lámaním prstov. Grodeckého a Križina po krutom mučení sťali a polomŕtveho Pongráca spolu s popravenými hodili do odpadovej jamy – žumpy. Pongrác zomrel až po dvadsiatich hodinách. Nakoniec ich tajne pochovali. O šesť mesiacov neskôr usporiadal Betlen na počesť návštevy palatína Forgáča slávnostnú večeru v Košiciach. Kronikári mesta pritom zaznamenali, že Betlen požiadal palatínovu manželku Katarínu, rodenú Palfiovú, o prvý tanec. Súhlasila pod podmienkou, že Betlen vydá pozostatky umučených kňazov. Mestský kat ukázal tajný hrob kňazov a pritom poznamenal: „V mučení som majster, ale to, čo hajdúsi, by som nedokázal". V roku 1905 pápež Pius X. vyhlásil košických mučeníkov za blahoslavených a pápež Ján Pavol II. 11. 2. 1995 v Košiciach vyhlásil umučených kňazov za svätých a vysvätil kostol postavený na ich počesť.

Gabriel Bethlem (1613 – 1629).

14. 10. 1619 obsadil Betlen Bratislavu. Uhorský palatín Žigmund Forgáč mu odovzdal kľúče od mesta a kráľovské insígnie vrátane svätoštefanskej koruny. Na sneme v Bratislave (november 1619 – február 1620) vyhlásil náboženskú slobodu pre všetko obyvateľstvo Uhorska, nechal sa zvoliť za knieža – gubernátora Uhorska a zástupcovia českých, moravských, sliezskych, rakúskych a uhorských stavov podpísali zmluvu o spojenectve. Ešte v novembri 1619 začal spolu s vojskami českých a moravských stavov obliehať Viedeň. Obliehanie musel prerušiť pre útok cisárskych vojsk vedených Jurajom Drugethom na východnom Slovensku. Vypočítavá uhorská šľachta od Betlena na bratislavskom sneme žiadala potvrdenie stavovských práv a legalizáciu nadobudnutého majetku od katolíckej cirkvi. Cisárovi vyslanci ponúkali Betlenovi premeniť predbežné prímerie na trvalý mier, ktorý sa mal podpísať na ďalšom sneme zvolanom Betlenom do Banskej Bystrice. Na tomto sneme (jún – august 1620) uhorské stavy detronizovali habsburgovcov a zvolili Gabriela Betlena za uhorského kráľa, ktorý sa nenechal korunovať, hoci mal kráľovskú korunu pri sebe. Jeho pomoc v počte 3 000 mužov dorazila na Bielu Horu po prehratej bitke. To sa Betlenovi vypomstilo.

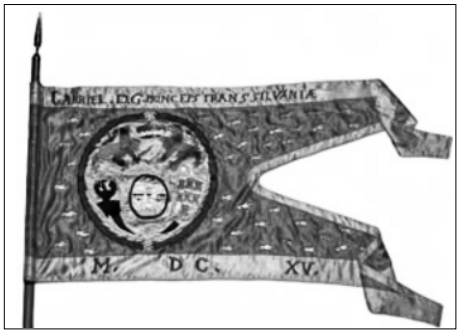

Zástava Gabriela Bethlema.

Cisárske vojská po Bielej Hore začali obsadzovať západné Slovensko, čím donútili Betlena rokovať o mieri v Mikulove 31. 12. 1621. Ich obsahom bola vzájomná pomoc v boji proti Turkom, udelenie titulu ríšskeho kniežaťa Betlenovi a nadobudnutie siedmich žúp v Uhorsku, vrátenie kráľovských insígnií, obsadených hradov a pevností v Uhorsku cisárovi. Politickým cieľom Betlena bola nezávislosť Sedmohradska a ovládnutie Uhorska. Tieto ambície mohli splniť len Habsburgovci, preto po smrti prvej manželky Zuzany Karoliovej (porodila mu dvoch synov a jednu dcéru) požiadal Betlen Ferdinanda II. o ruku jeho dcéry Cecílie Renáty. Cisár však protestantského kalvína ako zaťa rázne odmietol. Druhou manželkou sa stala Karolína Brandeburská a švédsky kráľ Gustáv Adolf sa stal Betlenovým švagrom.

Druhá Betlenova výprava proti habsburgovcom začala 23. 8. 1623. Na podnet Osmanskej ríše 15 tisícová armáda podporovaná tureckými jednotkami sa dostala až na Moravu, kde vyplienila okolie Brna, Olomouca a Nového Jičína. Potom pokračovala v rabovaní v Trnave a jej okolí. Úspechy cisárskych vojsk viedli Betlena k obnoveniu mierových rokovaní vo Viedni (8. 5. 1624), ktoré obnovili Mikulovské závery.

Tretia výprava z 25. 8. 1626 bola opäť súčasťou tridsaťročnej vojny. A opakoval sa scenár druhej výpravy. Pätnásťtisícový zbor Betlenových hajdúchov, podporovaný tureckými jednotkami, dorazil na západné Slovensko a bez stretu s cisárskymi vojskami sa podpísal 20. 12. 1626 Bratislavský mier, ktorý sa svojimi podmienkami neodlišuje od predchádzajúceho (ešte v októbri 1620 musel potlačiť vzburu tureckých vojsk, ktoré odmietali v zime bojovať po Betlenovom boku).

Počas príprav na pokračovanie odboja proti habsburgovcom po boku koalície v tridsaťročnej vojne Gabriel Betlen 15. novembra v Alba Júlii vo veku 49 rokov zomrel.

Obdobie vlády Gabriela Betlena 1613 – 1629 býva označované ako „zlatý vek Sedmohradska". V hlavnom meste Alba Júlia dal Betlen postaviť nový vladársky palác, založil akadémiu, na ktorú pozýval učiteľov z celého Uhorska, pritom vlastných študentov posielal na protestantské univerzity v Holandsku, Anglicku a Nemecku. Otváral nové bane, podporoval priemysel, obchod, stal sa mecénom umenia. Zvláštnej pozornosti sa tešili u neho protestanti kalvínskeho vyznania a evanjelickej cirkvi ausburgského vyznania. Jeho moc sa opierala o stálu žoldniersku armádu.

Sedmohradsko, minca s vyobrazením Gabriela Bethlema.

Uhorská protestantská šľachta ho podporovala len potiaľ, pokiaľ obhajoval jej politické záujmy. Už 2. februára 1630 darované majetky Gabrielom Betlenom vyhlásil Uhorský snem na podnet Ferdinanda II. za neplatné.

Jozef Ďuriančik

UHOĽNÁ BAŇA V BADÍNE

Hlavička Baníckych novín z obdobia monarchie.

História nášho regiónu je v podstate históriou baníctva. Takmer vždy však ide o vzácne kovy. Aj v Permone sme písali o ortuti v Malachove, o zlate v Harmanci a pri Ponikách, o olove pri Slovenskej Ľupči, písalo sa o striebre, o všadeprítomnom železe, no najviac sa písalo predsa len o medi. O týchto záležitostiach teda vieme pomerne dosť. Ale nevieme takmer nič – alebo len veľmi, veľmi málo o ťažbe hnedého uhlia, napríklad pri Badíne.

Z geologického hľadiska je badínsky kataster formovaný sopečnou činnosťou, tvorený najmä andezitmi a sopečnými vyvreninami z pôvodných stratovulkánov. Nachádzame tu však i usadeniny tufitov, ílovcov a pieskovce. Spolu s nimi vznikli aj ekonomicky významné sloje uhlia, ktoré sa v minulosti aj ťažili. Badínske uhoľné ložisko sa skladalo z dvoch slojov hnedého uhlia a lignitu, ktorý však bol málo kvalitný. Vrchný lignitový sloj bol 2,5 – 5 m hrubý a spodný hnedouhoľný sloj 2,5 – 6,5 m. Lignit mal výhrevnosť približne 2 400 kcal/kg a obsah popola až 30 %. Uhlie bolo vyššej kvality a malo výhrevnosť 3 300 – 4 400 kcal/kg s obsahom popola do 21 % a síry do 3 %. Lokalita, kde prebiehala ťažba, sa nazývala Lokalita Baňa a je dobre identifikovateľná ešte aj dnes.

Vchod do bane v Badíne.

História ťažby uhlia v Badíne, ale nie len tam, je oproti ťažbe rúd len popoluškou. Nezavedie nás do labyrintu mnohých desiatok storočí dozadu, aby sme híkali a žasli, aj keď sme to pod tou zemou mali už pekných pár tisícročí. No pokiaľ tu bol dostatok dreva, uhlie by aj tak nemalo šancu!

Ešte na začiatku 18. storočia u nás nebola ani stopa po uhoľnom baníctve, aj keď uhlie niekedy ležalo priamo pod nohami aj na povrchu zeme. Až v roku 1723 nadobudol účinnosť zákonný poriadok o baníctve, ktorý potvrdil, že každý banský objav prislúcha kráľovi. Paradoxom je, že celú históriu neskoršieho uhoľného baníctva na našom území podstatne ovplyvnil neznámy kováčsky mládenec, ktorý okolo roku 1750 privandroval pravdepodobne z Nemecka a usadil sa v meste Sopron. Ten už uhlie dostatočne poznal a mal s ním aj dosť skúsenosti a aj v praxi vedel dokázať prednosti použitia uhlia pri práci.

Ruiny baníckych budov - súčasný stav.

Prvé zmienky o vykonaní vrtného prieskumu na uhlie pri Badíne sú z roku 1833. Rozbor uhlia tu vtedy urobil profesor banskoštiavnickej akadémie A. Wehrle. Ďalšie prieskumy vykonal v roku 1835 F. Mohs. Na základe týchto výskumov v roku 1837 boli v teréne realizované práce pre ťažbu tým spôsobom, že bola vybudovaná asi 120 m dlhá štôlňa a začali sa aj prvé ťažobné práce. Tieto práce riadila Banská správa v Španej Doline. Časť uhlia odoberala Strieborná huta v Banskej Bystrici, menšie podniky a súkromní kováči. Časť ťažby sa využila pri výrobe vápna neďaleko bane.

V roku 1839 odliala železiareň v Hronci pre baňu destilačný prístroj, v ktorom sa z uhlia vyrábal decht. V nasledujúcom roku sa postavila vetracia šachta a následne v roku 1842 sa postavila nová pec na výrobu dechtu. Podľa zachovaných informácií sa z uhlia vyrábalo asi 10 % dechtu. Ťažba však bola nerentabilná, a tak sa už v roku 1846 uvažovalo o zdemontovaní zariadenia, ale o dva roky neskôr sa ťažba obnovila pre potreby papierne v Harmanci. Znovu oživenie trvalo len krátku dobu a v roku 1854 boli bane opustené.

1. novembra 1854 nadobudol platnosť nový banský zákon o banskej slobode, o možnosti odkúpenia baní i s termínom uskutočnenia transakcie do 14 dní. Začali sa otvárať malé banské štôlne na uhlie, ako napríklad v Novej Bani v roku 1865, ktorá však bola čoskoro vyčerpaná a v roku 1870 aj zanikla.

K obratu došlo po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867. Uhorsko začína budovať svoj vlastný priemysel. V roku 1871 vzniká vo Viedni na Maximilianstrasse 7 Výsadná cisárska a kráľovská železiarska a banská spoločnosť UNION, ktorá v tom istom roku zakladá vo Zvolene na sútoku Hrona a Slatiny továreň na železo a plechy. Ako dôvod pre výber umiestnenia továrne sa uvádza blízkosť železničnej stanice, dostatok vodnej energie, blízkosť zásob dreva a blízkosť uhoľných zásob v Badíne, ktoré sa dostali do správy Unionu. V tých časoch však boli vo výhľade aj ďalšie menšie banské lokality na uhlie pri Vlkanovej a pri Kováčovej.

Pre zaujímavosť, v roku 1888 fabrika Union vyrábala železné a oceľové plechy v hrúbke od 1 – 40 mm, v dĺžke 10 m a šírke 2 200 mm. Správu fabriky vo Zvolene tvorili: riaditeľ František Svoboda, inžinier Manó Vogl, chemik Ottó Vogl, lekár dr. Manó Hermann. Fabrika zamestnávala 350 zamestnancov a všetci boli poistení.

Pracovným ruchom znovu ožila aj baňa v Badíne v roku 1872 a po značných investíciách celkom naplno v roku 1892. Vybudovala sa železničná vlečka aj lanovka. Prišiel zlatý vek baníctva v Badíne! Popri bani ožila aj obec Badín, každým rokom stúpal počet obyvateľstva a v roku 1910 to bolo 1420 obyvateľov. Popri baníkoch si tu našli obživu aj gazdovia vlastniaci povoz a kone. V obci bolo evidovaných 54 vozov a vyše sto koní. Baňa zamestnala každý deň 20 povozov na prevážanie uhlia k vagónom.

O ťažbe uhlia v Badíne takmer pravidelne informovali noviny A BÁNYA – Baňa. Podľa novín Besztercebánya és vidéke z roku 1901 baňa v Badíne dobre prosperovala. V bani pracovalo 120 stálych robotníkov a denne dopravili 10 vagónov uhlia do zvolenského Unionu. Podobne tomu bolo aj o rok neskoršie, keď týždenne dopravili do Unionu 55 vagónov uhlia. V polovici roku 1903 však ťažba uhlia rapídne klesla, takže denne vyťažili len 5 vagónov uhlia.

Koniec roka 1903 bol slávnostný pre obec Badín, keď 20. decembra v evanjelickej cirkvi uvítali nové zvony. Slávnostnú reč mal Samuel Mikler a služby Božie viedol badínsky kňaz Samuel Hrivnák. V máji 1904 došlo k nešťastiu v bani, keď pri výmene podporných stĺpov veľké množstvo zeminy zavalilo jedného baníka, ktorého sa podarilo vykopať len po troch dňoch! K ďalšej tragédii došlo v bani 7. februára 1906, keď sa preborila jedna šachta, ktorá pochovala dvoch baníkov.

Medzičasom došlo k zmene názvu obce na Erdöbádony. Aj vďaka rozvoju baníctva sa obec stala vyhľadávanou a často navštevovanou zlodejmi. Aj preto tu v novembri 1906 pre bezpečnosť obyvateľov postavili filiálku žandárskej stanice.

Vo výročnej správe za rok 1908 sa konštatuje, že sa vyťažilo 117 338 metrických centov uhlia, no v roku 1913 už len 102 tisíc. Hodnota jedného metráku uhlia na mieste ťažby bola 85 halierov. V bani v roku 1913 pracovalo 52 baníkov a každý týždeň bol jeden voľný deň bez ťažby. Dochádza k útlmu ťažby. Nedokáže tomu zabrániť ani banský kapitanát na čele s banským kapitánom, ktorým bol Alexander Selymesi a jeho štáb tvorili Karol Reitzner, Ladislav Körös a Anton Škripec.

V roku 1913 sa do monarchie valí 12 miliónov ton uhlia z Nemecka a viac ako 100 miliónov ton z Anglicka. To však ešte nie je všetko. Viac ako 300 miliónov ton amerického uhlia sa nevie umiestniť na domácom trhu a zaplavuje trhy v Egypte, v Taliansku a v ostatných balkánskych štátoch.

Rokom 1913 teda skončila aj zlatá éra ťažby hnedého uhlia v Badíne. Zásoby sa postupne vyčerpávali a veľká svetová vojna, ktorej hovoríme „prvá“ premenila aj zvolenskú fabriku Union na vojenský lazaret. Po vojne fabriku Union v rokoch 1921 – 1923 demontovali a odviezli do Čiech na posilnenie českého priemyslu. A tak bola aj ťažba uhlia v Badíne v roku 1929 definitívne ukončená.

Ešte počas vojny v rokoch 1942 a 1943 tu robil znovu prieskumy V. Čechovič, ale pre veľké riziko aj s možnosťou straty minerálnej vody na Sliači a v Kováčovej sa už ťažba ani len skúšobne neobnovila.

Michal Kiššimon, Richard Senček

U – URÁN - URANIUM

Jadrová energetika je nevyhnutnosťou našej doby. Zatiaľ ju nemožno nahradiť inými zdrojmi a potom, ako sa minú fosílne palivá, jej potreba ešte vzrastie. Práve v súčasnosti mnohé vyspelé štáty prehodnocujú svoj postoj k jadrovej energetike. Pri zachovaní potrebných bezpečnostných noriem je výroba jadrovej energie nielen bezpečná, ale aj ekologická. Rozhodne ekologickejšia, než využívanie súčasných tepelných alebo veľkých vodných elektrární, ktoré celú krajinu poznačia natrvalo. Jadrová energia má aj svoje nevýhody, a to vysoká počiatočná cena a veľké riziko – v prípade zlyhania bezpečnostných noriem následky sú katastrofické a dlhodobé, ako napríklad katastrofa v Černobyle alebo vo Fukušime 1 v Japonsku.

História

Urán bol dlho neznámym kovom, ľudstvo sa ani nemalo dôvod o neho zaujímať. Len niektoré soli boli známe už v starom Ríme ako mimoriadne stabilné farbivá. V prírode sa v kovovej forme nevyskytoval a aj v zlúčeninách je veľmi vzácny. Po stáročia bol nahraditeľný inými vhodnejšími materiálmi. Ľudstvo ho jednoducho nepotrebovalo. Ale ako ľudia objavovali nové fyzikálne zákonitosti, tak sa pomaly začal svojho postavenia domáhať aj urán.

Objavil ho už v roku 1789 Nemec Martin Henrich Klaproth. Dal mu meno po siedmej planéte slnečnej sústavy, ktorá dostala zase meno po starogréckom bohovi neba, i keď tento boh zastával aj iné funkcie. Kovový urán sa podarilo získať až v roku 1841 Francúzovi Eugene - Melchiorovi Peligotovi, no tento prvok nikoho nezaujal. Stále sa využívali len niektoré jeho soli v sklárstve. Prevrat v ponímaní uránu priniesol dátum 1. marec 1896.

V tento deň Francúz Henri Becquerel objavil, že soli uránu vydávajú neznáme veľmi prenikavé žiarenie – rádioaktivitu. Objav rádioaktivity roztrhol vrece so záujmom o urán. Čoskoro nasledovali ďalšie objavy a ďalšie nové prvky, ale to je už iný príbeh. Urán otvoril dvere do jadrovej fyziky a priniesol mnohé poznatky a vymoženosti, ale aj negatíva – napríklad atómovú bombu, zatiaľ najničivejšiu zbraň, ktorú ľudstvo vynašlo.

Základné vlastnosti uránu

Asi najznámejšou vlastnosťou uránu je jeho rádioaktivita a schopnosť obohateného uránu izotopu ^{238}U vyvolať reťazovú štiepnu reakciu. Prvok ako čistý kov je striebrolesklej farby s jasným modrým nádychom, pomerne mäkký, ale zato ťažký. Na vzduchu kovový urán postupne tmavne, pokrýva sa vrstvičkou oxidu. Pri zohrievaní najprv krehne, a potom sa stáva plastický. Urán, ktorý je rozomletý na prášok, je samozápalný. Takýto rozomletý kov má čiernu farbu.

Uraninit - smolinec.

Využitie

Najznámejšie využitie uránu pre mierové účely je ako palivo do reaktorov na výrobu elektrickej energie, ale menej sa vie, že ochudobnený urán sa pre svoju vysokú hustotu, respektíve pomernú hmotnosť a nízku cenu, používa do špeciálnych vyvažovacích zariadení v letectve a inde. Soli uránu sa využívali a v obmedzenom množstve aj využívajú dodnes na farbenie skla. Poznali ich už Rimania. Oxidy uránu sfarbovali sklo do veľmi pekného žltozeleného odtieňa a tiež sa používali na maľovanie nádob zamatovočiernym odtieňom. Farmaceutické sklenné nádoby vyrobené z uránového skla sa slangovo nazývali uránky.

Vo veľmi obmedzenej miere sa používal aj v lekárenskom priemysle, ale tam ho nahradili iné vhodnejšie rádioaktívne prvky.

Samozrejme, že najväčší potenciál uránu dokázalo ľudstvo uplatniť vo vojenskom priemysle. Z uránu možno vyrobiť atómovú bombu, ktorá svojou ničivou silou predstavuje stále najväčšiu vojenskú hrozbu. Ale aj ochudobnený urán, ktorého rádioaktívne účinky sú v tomto prípade vedľajšie, našiel svoje využitie vo vysoko prierazných strelách. Ich sila je umocnená tým, že urán v podobe prášku sa pri náraze strely zapáli.

Nálezy v okrese

Nerastné bohatstvo preslávilo Banskú Bystricu v minulosti, no potenciál krajiny ešte nie je vyčerpaný, aj keď momentálne sa tu neťaží nijaká ruda. Aj u nás máme lokality, ktoré budú v budúcnosti možno zaujímavé. Jednou z nich je záver Selčianskej doliny, ktorý zasahuje do Starohorského pásma. Nachádza sa tu uránové zrudnenie. Sprievodnými prvkami uránu sú meď, arzén a antimón. Možno v budúcnosti bude zaujímavé aj toto nálezisko, ale zatiaľ sú takéto úvahy veľmi smelé. Akákoľvek ťažba by musela mať svoje opodstatnenie a musela by sa zvážiť jej bezpečnosť nielen pre obyvateľov, ale aj pre prírodu. Možno sa v budúcnosti nájde spôsob ako bezpečne rudu získať alebo nájdeme za ňu plnohodnotnú náhradu a ruda ostatne tam, kde je dodnes. Nie je to však jediná lokalita v našom okolí. Ďalšie sa nachádzajú v katastri obce Slovenská Ľupča, ale tie sa momentálne považujú za ekonomicky neperspektívne.

Richard R. Senček

Urán	**Protónové číslo:**	92	**Tvrdosť v Mohsovej stupnici:**	
	Teplota tavenia:	1 132,15°C	**Pomerná atómová hmotnosť:**	238,0289
	Teplota varu:	3 927 °C	**Skupenstvo (pri 20°C):**	pevné
	Hustota (20 °C):	19,1 x10^{-3} kg/m^3	**Objaviteľ:**	M. H. Klaproth v roku 1789

ČRIEPKY Z HISTÓRIE

Pred 555 rokmi v roku 1458

* richtárom Banskej Bystrice Ozef.
* kráľom v Uhorsku Matej Korvín (až 1490).
* 26. 12. – list Štefana Junga z Grabe pri Saalfelde synovi Egidovi: Vyslovuje svoje uspokojenie nad tým, že sa Egid pokonal s bratom Mikulášom, obom zveruje počas svojej neprítomnosti správu svojich banskobystrických majetkov a dáva mu pokyny pre prevádzku baní na Pieskoch. Zmení svoj testament zo 16. 5. 1456. Sťažuje sa na svoju manželku (Egidovu macochu Veroniku), ktorá sa nevie dočkať jeho smrti, a na nezdarného syna Jakuba, špitálskeho farára, za ktorého benefícium musí platiť mestu Banská Bystrica vysoký cenzus 6 hrivien (ročne). Do Uhorska nemôže nateraz vycestovať, avšak podrobné informácie mu po svojom návrate odovzdajú brat Mikuláš a strýc Juraj, ktorí sú tu na návšteve. Doručiteľa tohoto listu Petra (Junga) nech Egid zamestná.

Pred 444 rokmi v roku 1569

* richtárom Banskej Bystrice Sebastián Pribicer.
* kráľom Maximilián II. (až 1576).
* Wasko a jeho banda prepadli a zavraždili mladého Radvanského.

Pred 333 rokmi v roku 1680

* richtárom Banskej Bystrice Ján Burmeister.
* výtržnosti nemeckých vojakov, prepadávali susedné dediny, násilím si brali krmivo a potraviny, kde nemohli nič ulúpiť, vyzliekali ľudí donaha.
* 12. júla sa na Španiu Dolinu dostali Tökölyho povstalci. Pred polnocou sa vlámali do kostola a bytu pátrov jezuitov. Obidvom sa však zavčasu podarilo vyskočiť von oknom a skryť sa medzi krovie. Faru a kostol povstalci vyplienili.

Pred 222 rokmi v roku 1791

* richtárom Banskej Bystrice Ján Karol Panner.
* 4. 3. sa v Banskej Bystrici zosobášil Anton Július Hiray s 19 ročnou Annou Puschmannovou, dcérou mestského trubača. Hiray časom prevzal od svokra trubačský post.

Pred 111 rokmi v roku 1902

* mešťanostom (richtárom) Banskej Bystrice Július Cesnak.
* Teodor Stadler z príležitosti svojich 80. narodenín venoval 10 tisíc korún na založenie mestského fondu pre chudobných.
* novopostavená nemocnica v Banskej Bystrici dostala charakter verejnej nemocnice.
* župná nemocnica prešla do majetku mestského chudobinca.
* bol zavedený vodovod na železničnú stanicu.
* bolo vydané rozhodnutie zrúcať baštu za katolíckym cintorínom obrátenú na Lazovnú ulicu (Zlatnícka bašta).
* v novej budove Štátnej chlapčenskej meštianskej školy sa otvoril 1. ročník Štátnej vyššej obchodnej školy.
* vydaný živnostenský list pre tureckého štátneho občana na obchodovanie zo zeleninou.
* drevospracujúci podnik firmy Hudec a Rosenauer predložil mestskej rade plán budov a dielní.
* bol vydaný Živnostenský list pre Júliusa Nádossyho na knihtlačiarstvo v Dolnej ul.
* bolo udelené čestné občianstvo masta Banská Bystrica Teodorovi Stadlerovi.
* boli odstránené dolné erárne hrable na Hrone.
* bola podaná žiadosť Mikuláša Juráka a spoločníkov o povolenie založiť Banskobystrický robotnícky spolok.
* miestna historická spoločnosť presadila rozhodnutie fotografovať staré domy pred zbúraním
* majetok rozpusteného spolku Tisíc bratov bol presunutý do katolíckeho a evanjelického starobinca.

Dušan Jarina

PAMÄTNÉ STROMY KRÁĽOVNEJ ALŽBETY

Kráľovná Alžbeta sa so svojou sprievodkyňou, grófkou Irenou Sztáray ponáhľali na výletnú loď, ktorá na nich čakala v ženevskom prístave. Už boli celkom blízko, keď na nič netušiacu kráľovnú zaútočil neznámy muž. Bol to anarchista Luigi Lucheni, ktorý pichol kráľovnú Alžbetu tenkým pilníkom do prs. Takmer nebadateľná rana bola smrteľná. Stalo sa to 10. septembra 1898. V celej monarchii zavládol veľký smútok. Kráľovnú Alžbetu – populárnu Sisi – mal rád celý národ, možno aj preto, že svojím zjavom akoby ani nepatrila na viedenský dvor, kde sa aj tak len málo a nerada zdržiavala.

Kráľovná Alžbeta 1837 - 1898.

Sisi sa narodila ako bavorská princezná Elizabeth Wittelsbachová v Mníchove 24. decembra 1837 do mnohodetnej rodiny. Okrem rodnej nemčiny hovorila ešte anglicky, francúzsky a česky. Neskôr sa naučila grécky a maďarsky. 24. apríla 1854 sa vydala za svojho bratranca, cisára Františka Jozefa I. Mali štyri deti: Žofiu, ktorá veľmi skoro zomrela, Gizelu, Rudolfa – následníka trónu, ktorý v roku 1889 spáchal samovraždu a Máriu Valériu, ktorá sa narodila v Budapešti v roku 1868 už po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, na ktorom mala kráľovná Alžbeta veľkú zásluhu.

Keď krajinu obletela smutná zvesť, usporadúvali sa smútočné zasadnutia. Na znak smútku bolo aj v Banskej Bystrici vo veľkej sále župného domu mimoriadne smútočné zasadnutie 15. septembra 1898 za účasti hlavného župana, baróna Jána Radvanského, ako aj podžupana, ktorým bol v tom čase Dr. Matej Répáši. 16. septembra vydal cisár Prevolanie k národu. Na Župný úrad v Banskej Bystrici prišlo nariadenie ministra vnútra, ktorým sa prikazuje: Po dobu šiestich mesiacov budú všetky úradné spisy orámované čiernou farbou na znak smútku. Čierne zástavy budú visieť na úradných budovách po dobu 30 dní!

Na pohreb vo Viedni môžu byť vyslané trojčlenné delegácie. Vence bude preberať viedenský hradný kapitán od šiestej hodiny večer 15. septembra. Pod číslom 71 544 z 19. novembra 1898 prišlo nariadenie m. k. ministra poľnohospodárstva Ignáca Darányiho na výsadbu pamätných stromov kráľovnej Alžbety. Odporúčala sa výsadba smutnej vŕby, lipy, buka a stále zelených ihličnanov. Ale mohli to byť aj iné, napríklad aj ovocné stromy a okrasné kríky. Boli dané termíny na podanie správ o realizácii nariadenia.

Tento projekt sa v Banskej Bystrici uskutočnil v Hronskej ulici, pri erárnom nákladisku dreva, pred budovou lesmajstra, pred nádvorím Hámra a na ihrisku novej detskej škôlky. Pamätné stromčeky, ktoré zdarma dodalo ministerstvo, boli vysadené v obciach Ľupčianska ulica, Moštenica, Selce, Majer, Ulmanka, Podlavice, Badín, Ľubietová, Poniky, ako aj v ďalších obciach župy.

V kúpeľoch Brusno na výsadbu 70 líp, 40 topoľov, 30 smrekov a 20 gaštanov osobne dohliadal majiteľ kúpeľov Ľudovít Rosenauer. Vo Zvolene premenovali hlavné námestie na korzo kráľovnej Alžbety. Kalište a Baláže postavia kaplnku kráľovnej Alžbety a vysadia parčík. Na Španej Doline vysadia kráľovnej parčík s kamennými studničkami pred budovou eráru. V Slovenskej Ľupči Michal Wágner, riaditeľ sirotinca Gizella, vysadil v stráni hradu 150 orechov. V Brezne Matej Šramka premenoval svoj veľký ovocný sad na Sad kráľovnej Alžbety a opatril ho tabuľkou.

Ale nebolo to všade tak. V Brezne sa o sadenice nik neprihlásil. Podkonice a Priechod sa vyhovorili, že nemajú vhodné plochy. Staré Hory a Motyčky argumentovali tým, že všetka pôda je erárna. Ani Horná Mičiná nevysadila nič, a to ani napriek povzbudeniu. Donovaly a Radvaň hlásenie ani neposlali! Veľmi pekný park aj so sochou kráľovnej Alžbety prežil aj do dnešných dní v Bardejovských kúpeľoch.

Redakcia

PRVÝ CIVILNÝ SOBÁŠ V ĽUBIETOVEJ

V minulom čísle Bystrického Permona sme písali, že ohlášky do stavu manželského v civilnom ponímaní museli byť vyvesené na obecnej tabuli dve nedele pred sobášom. Ak si to však budúci mladomanželia neželali, mohli byť od tohto úkonu oslobodení na základe ústnej žiadosti, ktorá však musela byť daná do zápisnice, alebo písomnej žiadosti na základe zákona z roku 1895 č. 27243/895, ak budúci mladomanželia boli občanmi Maďarska a aj bývali v Maďarsku. Ak bývali alebo sa zdržiavali v zahraničí, tak sa na nich vzťahoval zákon z roku 1894 XXXIII § 57 zbierky, neskôr ešte doplnený 12. februára 1896 č. 7880. Podstata však bola tá istá. Zákon v ôsmich bodoch vysvetľoval podrobnosti od možnosti upustenia verejnej ohlášky. Všetko muselo byť aj v zrozumiteľnej reči aktérov, v tomto prípade v slovenčine.

Verejná ohláška bol bežný administratívny akt pre informáciu verejnosti k možným pripomienkam, či nie je nejaká verejne známa prekážka, ktorá by bránila sobášu. Mohli ňou byť napríklad skryté choroby, neplnoletosť, pokrvné príbuzenstvo. Ak úradný činiteľ odmietol vydať potvrdenie o odpustení verejnej ohlášky, mohli sa budúci mladomanželia obrátiť so svojou žiadosťou priamo na ministra vnútra. Poplatky vo forme kolkov boli však samozrejmosťou, a to v troch hodnotách. Posledné vysvetľujúce alebo sporné otázky uviedol do zrozumiteľnej podoby minister Perczel 7. januára 1897.

Prvý civilný sobáš v Ľubietovej sa uskutočnil 7. novembra 1895 o 11. hodine predpoludním v sále mestského úradu za obrovského záujmu miestneho obyvateľstva, ako aj obyvateľov zo susedných obcí.

Prvý budúci manželský pár – ženích Matej Kováč, roľník, a nevesta Anna Predajnianska, žena v domácnosti, však nebol z Ľubietovej! Obaja boli občanmi obce Povrazník. Sobášny akt vykonal veľmi rozhľadený, aktívny, pokrokový a pre blaho dobra zanietený hlavný notár Vojtech Révay. Pred zhromaždeným jednoduchým ľuďom po slovensky i po maďarsky veľmi podrobne vysvetlil prednosti nového zákona, a tak rozptýlil všetky pochybnosti. Aby dokázal, že nový zákon nie je degradáciou cirkvi, ale práve naopak, daroval mladému manželskému páru evanjelium v krásnej väzbe. Evanjelium, ako aj následné veľmi chutné svadobné pohostenie zabezpečil zbierkou za pomoci niekoľkých nadšených ľubietovských občanov.

O prvom civilnom sobáši v Ľubietovej informovali aj noviny Besztercebánya és vidéke – Banská Bystrica a okolie 10. novembra 1895.

Michal Kiššimon

NEZNÁME PRVENSTVO BANSKEJ BYSTRICE

Všetky mestá vtedajšieho sveta mali ten istý problém. Po daždi blato, po vysušení mračná prachu. Skutočnosť, že v centrách miest sa vykonávala poľnohospodárska činnosť, hlavne chov dobytka, tomu len napomáhala. A postupný rozvoj automobilizmu tiež. Stavba fontán vyznievala dosť groteskne, keď tieto osviežovali vzduch a snažili sa robiť dojem krajšieho a zdravšieho mesta, ale len pár metrov od nich sa všetko borilo po členky v blate alebo prachu.

Boli to nositelia pokroku vtedajšieho sveta – Francúzi, ktorí dokázali vyriešiť aj tento problém. Asfaltovanie. Chýr o asfaltovaní ulíc sa dostal aj do Uhorska. No žiadne mesto sa nemalo k tomu, aby ho odskúšalo a uviedlo do života. Napokon to bola práve Banská Bystrica a jej Obchodná komora, ktorá súhlasila, že asfaltovanie vyskúša.

Už sme o tom raz písali. Stalo sa tak 19. septembra 1905, keď odskúšaním novej technológie bol poverený banskobystrický štátny kráľovský stavebný úrad a za prítomnosti veľkého množstva zvedavcov z radov odborníkov i laikov bol vyasfaltovaný priestor medzi evanjelickým kostolom Lazovnou a Katovnou ulicou. Efekt sa dostavil okamžite. Bolo rozhodnuté – vykonať postupné asfaltovanie všetkých ulíc. Prvá to vedela oceniť armáda a vodiči automobilov, ktorým pribudli v roku 1913 dopravné značky. Práve vtedy získala Banská Bystrica štatút najčistejšieho a najkrajšieho mesta v Uhorsku. A aj slogan ,,Za živa v Bystrici, po smrti v nebi!“ to len umocňoval. A krásne fontány tomu ešte dopomohli.

Michal Kiššimon

KTO BOL VIKTOR MYSKOVSZKY?

Odpoveď na túto jednoduchú otázku je pomerne zložitá. Zložitá preto, lebo nemožno tak celkom jednoznačne skonštatovať: *Viktor Myskovszky (čítaj Myškovský) bol archeológ, profesor, inžinier, historik, maliar, kreslič, spisovateľ, technik, matematik, ochranca pamiatok, staviteľ.* V historických štúdiách ho každý vedný odbor predstavuje zo svojho pohľadu a vždy ako osobnosť. Skôr by sme sa dopracovali k tomu, čím nebol! V dobe, v ktorej žil, tvoril a pracoval, bola všestrannosť nadaným ľuďom daná do vienka od prírody. A tak teda ešte raz: Kto bol Viktor Myskovszky? *Bol to výnimočný a nesmierne vzácny človek!*

Viktor Myskovszky 1838 - 1909.

Viktor Myskovszky uzrel svetlo sveta v malom hornouhorskom historickom mestečku Bardejov 15. mája 1838. Pochádzal zo staršej, nižšej poľskej šľachtickej rodiny. Jeho predkovia sa do Bardejova presťahovali koncom 18. stor. po potlačení poľského boja za slobodu. V Bardejove sa časom stali váženými mešťanmi a Viktorov otec František Myskovszky bol senátorom a mestským patríciom.

Viktor vyrastal v meste bývalých saských kolonistov, kde takmer každý dom, každý kameň dýchal históriou a akoby mu to bolo osudom dané, táto atmosféra nasmerovala jeho ďalší osud. Už v detstve si zaumienil, že celý svoj ďalší život venuje umeleckým pamiatkam, ich štúdiu a zachovávaniu. Základnú a strednú školu, ako aj kresliarsku školu absolvoval v rodnom meste, vyššie gymnázium v Novom Meste pod Šiatrom (Sátoraljaujhely), v Rožňave a v Levoči, kde aj v roku 1862 maturoval. V rokoch 1862 – 1866 študoval staviteľský odbor na VŠT v Budíne a v roku 1866 ho dokončil na polytechnike vo Viedni, kde navštevoval aj prednášky architekta a reštaurátora F. Schmidta na výtvarnej akadémii. V roku 1867 učil na mestskej kresliarskej škole v Bardejove. V roku 1867 – 1868 bol profesorom deskriptívnej geometrie a kreslenia na štátnej reálke v Kremnici. V rokoch 1868 – 1897 profesorom deskriptívy a rysovania na štátnej reálke v Košiciach. V roku 1871 študoval problémy organizácie múzeí a pamiatkovej starostlivosti v Norimbergu, Augsburgu a v Regensburgu. V roku 1874 pobudol šesť týždňov v Taliansku, v roku 1890 v Paríži. Medzičasom sa už zaoberal archeológiou, ako aj históriou umeleckých pamiatok. Stal sa priekopníkom systematickej ochrany výtvarných pamiatok.

Ako inžinier praktického staviteľstva nepracoval dlho. Neustále sa však zaoberal otázkou ochrany a zachovania umeleckých pamiatok staviteľstva pre budúce generácie. V tejto oblasti boli v tých časoch vedúcimi a uznávanými osobami štyria ľudia: Viktor Myskovszky, Jozef Könyöki, Elemír Soós Sóvári a Felix Nagy Pogrányi.

Vo svojom blízkom okolí navštevoval hrady, zámky a kostoly postavené počas stredoveku. Všetky objekty precízne zameriaval a odkresľoval, dbajúc pri tom na detaily. Hlavne počas školských prázdnin navštevoval vzdialenejšie oblasti a mestá horného Uhorska, aby zvečnil historické pamiatky stredoveku. Používal pri tom rôzne grafické techniky. Kreslil tušom, perom, ceruzkou, uhlíkom a maľoval hlavne akvarelom. Svoje precízne práce posielal do Budapešti do komisie, ktorá zásobovala výstavy vybranými dielami. Všetky diela nakoniec skončili v Úrade pre ochranu a zachovanie kultúrneho historického dedičstva, kde sú uschované dodnes a tvoria zlatý fond kultúrneho dedičstva horného Uhorska. Hlavne na túto oblasť sa Viktor Myskovszky zameriaval.

Svoje výskumné a vedecké práce, pozorovania a postrehy publikoval v mnohých novinách a časopisoch. Je autorom 250 prác o umeleckohistorických otázkach. Napísal niekoľko kníh. Jeho najcennejším dielom je publikácia o stredovekých umeleckých pamiatkach, ku ktorým zbieral údaje 12 rokov a ktorú doplnil farebnými kresbami.

V roku 1880 bol zvolený za člena korešpondenta Maďarskej akadémie vied. Komisia pre ochranu umeleckých pamiatok ho evidovala ako svojho člena. Bol členom viedenskej Central Commission zu Erforschung und Erhaltung der historischer Kunst Denkmaler, ako aj milánskej Collegio Internazionale di Science. Na výstave v Paríži v roku 1878 získal za svoju prácu striebornú medailu. Na výstave v Székesfehérvári v roku 1879 zlatú medailu a na miléniovej výstave v Budapešti v roku 1896 Veľkú medailu a slávnostný diplom. V júni 1897 pri odchode do dôchodku bol vyznamenaný Rytierskym krížom Radu Františka Jozefa I.

Také slávne a historické mesto ako bola Banská Bystrica nemohol Viktor Myskovszky obísť. Mesto ho očarilo svojou čistotou, širokými ulicami a krásnymi budovami. Zatiaľ nevieme, ako dlho sa tu zdržal počas ktorýchsi letných školských prázdnin medzi rokmi 1870 – 1880, keď tu rozložil svoj historicko-umeleckovedný stan a pracoval so zanietením jemu vlastným. Bolo to však určite niekoľko týždňov, lebo tu našiel veľmi široký záber svojej veľmi záslužnej činnosti. Veď s Karolom Divaldom niekoľkokrát navštívil vedcami toľko obdivovanú jaskyňu Horná Túfna a prekopával sa ku kostiam prehistorických zvierat. Aj preto ho mnohí historici a hlavne archeológovia stavajú do popredia archeologického výskumu. Možno aj preto je zaraďovaný do školy, ako aj spoločnosti biskupa Arnolda Ipolyiho a Flóriša Rómera. Viktor Myskovszky si bol vedomý toho, že aj na povrchu zeme sú zaujímavé a historicky krásne veci a tie už vytvoril človek. A to, čo vytvoril človek, nie je večné a pomaly chátra a stráca sa nám pred očami.

Banskobystrický hradný areál. Zatiaľ presne nevieme, koľko obrazov Viktor Myskovszky v Banskej Bystrici namaľoval. Poznáme kresbu hradného areálu. K tomuto obrazu podáva Viktor Myskovszký nasledovný popis: *„Obrázok nám ukazuje zachovalú časť hradu, po pravej strane vidieť oblúkovitú bránu do hradu a vedľa nej neďaleko je zachovalá strážna veža, v ktorej visí v súčasnosti najväčší zvon v meste. Takmer v strede hradného námestia stojí starý kostol postavený na začiatku XIV. storočia. Tento kostol má však už vývojovo novšiu štýlovú vežu, než by sme ju mohli považovať za stavbu zo XIV. storočia. Táto okolnosť nám dáva tušiť, že kostol nebol dostavaný v XIV. storočí, čo mohlo byť zapríčinené zdržaním stavby pre vojnové udalosti, a tak jeho dokončenie pochádza z neskoršej doby. Kostol mal pôvodne iný typ kopulovitej veže, ale po zúrivom pustošení ohňa v roku 1661 dostal súčasnú kopulovitú vežu, ktorá však nijako nie je v disharmónii s konštrukciou kostola.“*

Kresba zobrazujúca dobový stav hradného areálu v Banskej Bystrici.

Viktor Myskovszky bol bez diskusie veľký umelec. Všetko, čo videl, zameral, preštudoval a popísal, dokázal si i sám nakresliť. Správne to vystihol Mikuláš Lovacký, keď dal svojej publikácii názov Viktor Myskovszky ako výtvarník, dokumentarista. Zachovať a ochraňovať kultúrnohistorické pamiatky pre budúcnosť bolo najväčšou starosťou Myskovszkého. Asi predsa len nebude náhodou, že Ivan Gojdič dal svojmu dielu názov Doba Viktora Myskovszkého, doba začiatkov pamiatkovej starostlivosti na Slovensku. A teda nie náhodou sa nachádza busta Viktora Myskovszkého na ulici, ktorá nesie jeho meno v Bardejove. Zaslúžene je aj jeho pamätná tabuľa na Poštovej ulici v Košiciach na budove gymnázia, kde kedysi učil. Aj viacjazyčná publikácia z roku 1999, vydaná na jeho počesť, vzdáva hold jeho práci.

Viktor Myskovszky zanechal za sebou obrovské bohatstvo v zachovávaní historických pamiatok, hlavne z obdobia stredoveku. Jeho výskum, popis, zamerania, vedecké spracovanie a následné vlastnoručné ilustrácie – to sú zásluhy, ktoré nikto nikdy nedocení! V posledných rokoch života už pracoval menej, žil v tichosti v ústraní so svojou históriou v Bardejove, kde aj 2. novembra 1909 zomrel.

Michal Kiššimon

NIE JE KOLIBA AKO KOLIBA

Naši starí otcova, roľníci zvyčajne vlastnili aj nejakú tú lúku či pasienok. Preto bolo pre koscov či bačov a pastierov treba zaistiť aj patričné, hoci jednoduché „ubytovanie“. Koscom stačilo na lúkach stráviť niekoľko nocí, v ojedinelých prípadoch aj týždňov. U pastierov bola situácia iná. Veď napríklad ovce sa pásli od Ďura (24. 4.) do Mitra (26. 10.), a tak sa pre nich stal prechodným domov drevený prenosný objekt – koliba. Tá sa od koliby koscov (v podstate senník) líšila svojou štruktúrou aj funkciami. Pozrime sa bližšie, ako vyzerala pastierska koliba v minulosti. Dnes pri klesajúcom počte zvierat a inej orientácii obyvateľov v záujmových činnostiach o tejto stavbe vie málokto niečo podstatné.

Koliba na pasienku.

Prvou vecou po príchode pastierov na pasienky bolo postaviť *kolibu* v tesnej blízkosti košarovanej plochy (pri strome, kružine, na rovinke a v závetrí). Každý salaš mal svoju kolibu, ktorá sa stavala zhruba tak ako lúčna koliba. Rozdiel bol v tom, že koliba na salaši sa skladala z jednotlivých dielcov, aby sa dala ľahko rozobrať a opäť zložiť, pretože počas leta sa salaš niekoľkokrát prevážal na iné mesto.

Vnútorné rozmery koliby boli približne 3,0 x 2,5 metra a výška stien približne 1,8 m. Koliba bola bez povaly a bola prikrytá šindľom. Pretože neboli pribité, bola strecha prekrytá dvomi dvojicami silnejších brvien (*prievesy*), nad štítom sú skrížené a prečnievajú. Kvôli stabilite sa zviazali dokopy (jeden pár prievesov na prednej, druhý na zadnej časti strechy).

Ako asi vyzerala salašnícka koliba v minulosti? Pri vchode vľavo od dverí sa nachádzala kratšia lavička a pred ňou *vatra*, obložená plochými kameňmi. O stenu koliby bol opretý väčší plochý kameň, resp. kovová platňa. Nad vatrou visel *kumhár*, čo bola buková alebo hrabová asi 8 cm hrubá žŕďka, hore zakončená samorastným hákom. Ten bol zachytený na priečnej žrdi vo výške neexistujúcej povaly. Na konci kumhára (vo výške 70 – 80 cm) nad ohniskom bolo niekoľko zárezov, do ktorých sa vešal veľký kotol. Na uchytenie malého slúžil háčik z hrubého drôtu. Ďalej od vatry bývala *bačovská lavica*.

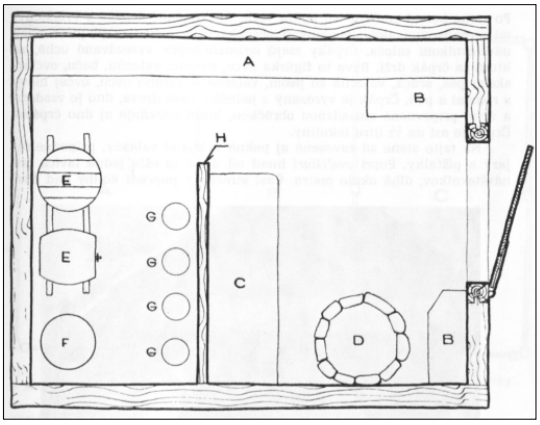

Pôdorys koliby: A - podišiar, B - lavička, C - bačovská lavica, D - vatra, E - sud na žinčicu, F - zberačka, G - gelety.

Na výšku človeka a pozdĺžne bačovskej lavice bola stena z dosiek a za ňou bol „manipulačný priestor“, slúžiaci na odloženie súkromných vecí baču a valachov. Na priečnych brvnách boli umiestnené sudy so žinčicou, ako aj gelety na dojenie ovčieho mlieka. Popri druhej pozdĺžnej strane bol *podišiar*, slúžiaci na uskladnene syra (od nedele do soboty), aby čerstvý hrudkový syr trochu stiekol, vyschol a aj skysol. Na stene ponad podišiar boli uložené z jedného kusa dreva vyrobené *črpáky* s obsahom približne 0,5 litra. Na tejto stene bývali zavesené aj valašky, prípadne fujary a píšťalky. Popri podišiari bola ešte jedna lavica pre hostí (dlhá asi jeden meter).

Menšou, ale nemenej významnou stavbou na salaši bola *podkolibka*. V nej spávali zvyčajne dvaja valasi pri ovciach. Podkolibka mala jednoduchšiu stavbu. Skladala sa hlavne zo *striežky* – dášku, ktorý bol napevno zbitý z 5 – 6 šindľových *šiarov* (rad šindľov pribitých na dvoch latkách). Dášok bol postavený šikmo a opretý o zem. Vrchnú stranu podopierali dva kolíky (vysoké 130 – 150 cm). Po bokoch boli umiestnené dielce z dosák a vpredu sa pridával ďalší chrániaci priestor podkolibky pred vetrom a dažďom. Na dášku bol vpredu pripevnený ešte jeden šiar šindľov proti dažďu a vetru.

Na záver stojí za zmienku jedna zaujímavosť. Pochádza z Liptova a úzko súvisí s kolibou a *vysokohôľnym salašníctvom*. Pastieri si po príchode na salaš impregnovali košeľu namáčaním do horúceho roztopeného ovčieho masla. V dyme vatry ju sfarbili do čierna. Traduje sa, že takáto košeľa chránila pred dažďom, neprepúšťala vodu a mala dobré izolačné schopnosti (v horúcich dňoch chladila, v chladnejších zohrievala). Dôležitým momentom bol fakt, že sa v nej nezdržiaval žiadny hmyz. Pastier ju nosili „*do zodratia*“.

Norbert Gáborčík

KATALPA A GLEDÍČIA V BANSKEJ BYSTRICI

Katalpa bignonovitá (*Catalpa bignonioides Walter*) sa pôvodne vyskytovala iba v juhovýchodnej časti Severnej Ameriky. V európskych krajinách sa pestuje ako okrasný strom v parkoch a väčších záhradách. Obľúbeným kultivarom je „Nana“ s výrazne slabším rastom a tiež cv. „Aurea“, ktorý má na jar a v jeseni výrazný svieži zelený tón. Katalpa predstavuje listnatý strom, dosahujúci výšku 15 až 20 m. Koruna je pomerne nízka, presvetlená, široko rozkošatená a otvorená. Kôra mladších aj starších stromov je hnedastá alebo sivohnedá. Listy sú protistojné, 10 až 20 cm dlhé a bezmála aj tak široké. Väčšinou sú svetlozelené, na spodnej strane husto mäkko chlpaté. Po rozdrvení nepríjemne páchnu. Kvety sú široké 3 až 5 cm, zoskupené do vzpriamených metlín dlhých až 20 cm. Plody sú tobolky dlhé 20 až 40 cm väčšinou v riedkych previslých latách. Kvitne v júni až júli. Svetlá koruna katalpy umožňuje rast trávy. Okrem tohto druhu existuje ďalších deväť druhov rodu Catalpa. V Banskej Bystrici sa katalpa s výškou 6 – 7 m a priemerom kmeňa 40 cm nachádza pri hoteli DIXON na Fončorde a neďaleko odtiaľ pod cestou na konci ul. J. Švermu je skupinka šiestich exemplárov s priemermi kmeňov 25 – 36 cm a výškou 5 – 7 m.

Katalpa pri hoteli DIXON.

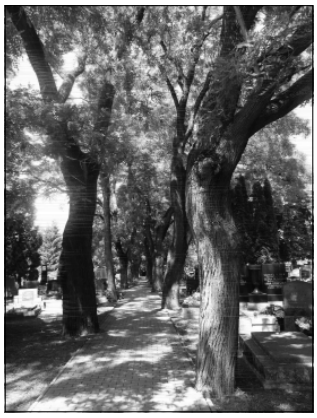

Gledíčie aleja na ev. cintoríne.

Gledíčia trojtŕňová (*Gleditsia triacanthos L.*) pochádza z východných častí Severnej Ameriky, hlavne z oblastí ústia rieky Mississipi. Pomenovaná bola na počesť riaditeľa botanickej záhrady v Berlíne J. G. Gleditscha (1714 – 1786). Pestuje sa od roku 1700, pričom sa uprednostňovali beztŕňové formy. Gledíčia je strom opadavý, dosahujúci výšku až 40 m. Kôra je tmavohnedosivá, resp. červenkastopurpurová. U starších stromov sú nápadné zväzky veľmi hrubých, asi 20 cm dlhých, rozkonárených tŕňov. Sú buď jednoduché, ale najčastejšie trojité (odtiaľ aj meno trojtŕňový – triacanthos). Listy sú striedavé, jednoduché alebo dvojito párovito zložené. Listy sú dlhé 2 cm. Kvety sú zoskupené do zvláštnych strapcovitých súkvetí. Kvitne v máji až júni. Plody sú kožovité, zväčša skrútené struky, dlhé niekedy 30 – 40 cm. V Banskej Bystrici na evanjelickom cintoríne pozdĺž hlavných cestičiek sú aleje z gledíčií, pričom väčšinou ide o mohutné stromy s priemerom kmeňa až 70 cm. Na mladších jedincoch, ktoré boli do aleje neskôr dopĺňané, vidieť na kmeni typické zoskupenie tŕňov vrátane tŕňov trojitých.

Norbert Gáborčík

SENNÍKY A INÉ OBJEKTY NA LÚKACH A PASIENKOCH

Obraz Slovenska a jeho krajiny v minulosti dotvárali kŕdle sneho-bielych oviec, stáda mladého dobytka a dojníc na zelených pasienkoch. Na lúkach sa ozýval šuchot kôs, ozvena ich klepania a vzduchom sa niesli ťahavé trávnice alebo rezkejšie kosecké piesne. Celkový obraz dopĺňali drevené senníky, oborohy, heliská či ostrvy. Časom všetko zaniklo. Lúky a pasienky ostali opustené a to, čo kedysi na nich stálo, zmizlo alebo sa premenilo na menšie či väčšie rekreačné chatky. Pozrime sa spolu, čo všetko sa kedysi nachádzalo na našich lúkach a pasienkoch.

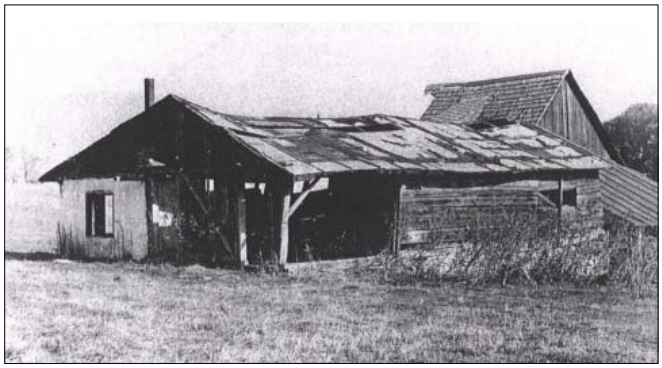

Senník na Urpíne.

Tradičná lúka v čase senobrania (senné práce, sená) bola neodmysliteľne spätá s kosou, hrabľami či drevenými vidlami. Ale nie o tom bude reč. Zameriame sa skôr na statické zariadenia, ktoré tvorili súčasť koloritu našich lúk. Jedným z poznávacích znakov senných prác boli rôzne typy sušiakov. Z nich najznámejšie sú asi *ostrvy*, ktoré mali rôzne názvy v závislosti od toho, v ktorej oblasti Slovenska ste sa nachádzali. Slúžili na dosúšanie sena. Nie vždy stačilo to známe „seno sa suší na hrabliach, nie na zemi".

Kosenie lúk a dorábanie sena bolo fyzicky náročnou prácou, ale ani odvoz a uskladnenie dorobeného sena nebolo nejako zvlášť ľahké. Seno bolo treba uschovať v dobrej kvalite pre zimné kŕmenie hospodárskych zvierat. K tomu slúžili najmä *senníky*, vybudované priamo na lúkach, alebo stodoly či povaly – pôjdy maštalí hospodárskych dvorov, kam sa seno ukladalo. Uskladňovanie v senníkoch na lúkach malo jednu výhodu. V prípade požiaru v dedine na hospodárstve nezhorelo gazdovi všetko seno. Na druhej strane tu bol problém, ako dopraviť seno v zime do maštale hospodárstva.

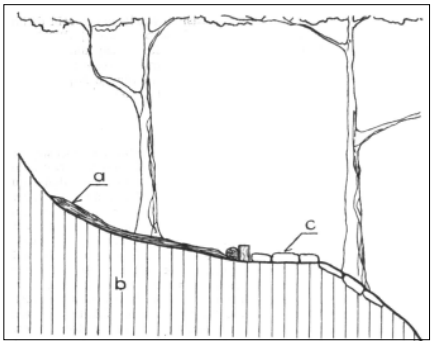

Helisko - bočný pohľad.

Existovalo viacero typov senníkov. V podstate by sme ich mohli rozdeliť do dvoch skupín – tradičný senník len na uskladnenie sena a senník, v ktorom sa zdržiaval dobytok (*lúčna maštaľ*). Lúčne maštale boli typické pre oblasť Vyšnej a Nižnej Boce, je potvrdený ich výskyt na Horehroní. Žiaľ, väčšina z nich už úplne zmizla, iné sa prestavali na rekreačné chatky a ten zvyšok (poväčšine) chátra (Vyšná Boca). V spodnej časti lúčnej maštale bol ustajnený dobytok, vrchná časť s oknom (otvor na naloženie sena) slúžila na uskladnene sena na zimné obdobie. V zime museli ženy každodenne ísť nachovať dobytok, podojiť a ošetriť kravy. Ani transport sena z lúk do týchto objektov nebol jednoduchý. Pomocou tzv. *bockého batoha* dopravila jedna žena naraz aj 50 kg sena. Kone sa tu nepoužívali, a tak bolo treba prejsť značné vzdialenosti z lúk do senníka či maštale. Klasické senníky neslúžili len na uskladnenie sena. Počas senných prác (senobrania) sa využili ako dočasné ubytovne pre koscov, zostávajúcich na lúkach aj niekoľko dní. V prípade, že im senník nepatril, museli mať súhlas ich majiteľa.

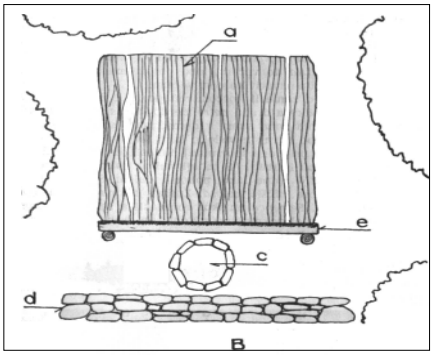

Helisko - vrchný pohľad.

Jednou z unikátnych stavieb na lúkach v okolí Podkoníc boli *heliská*. Boli to akési prechodné bydliská dedinských koscov. Nakoľko lúky boli od obce dosť vzdialené, kosci prespávali priamo na lúkach. Helisko bolo zvyčajne vystavené v blízkosti stromu. Bolo prekryté strechou, malo ohnisko na prípravu jedál a svah bol spevnený kameňmi.

Už od stredoveku boli na Slovensku známe *oborohy*. Unikátne stavby na uskladnenie sena (ale aj slamy). Dnes sa zachovali už len na východnom Slovensku. V podstate sú to štyri do zeme zapustené smrekové stĺpy. Stavba má vertikálne pohyblivú stanovú strechu (šindľová, zo slamy), ktorej výška sa upravovala podľa množstva sena v oborohu. V niektorých prípadoch jeho spodná časť slúžila na ustajnenie hospodárskych zvierat.

Nie priamo stavebnými objektmi (stabilné) boli aj pomôcky či náradia na zvážanie sena. Okrem *senného voza* sa používali aj konáre, trávna *plachta* a spomínaný bocký batoh. Ojedinelý – dnes už zaniknutý – spôsob dopravy sena zo snehom zaviatych senníkov poznali v Malej Fatre (napr. Belá). Seno sa v zime zvážalo systémom tzv. *ražňov a kľúčov* (v prvej fáze bez pomoci koní), až potom sa k zvozu sena do dediny použili kone. V iných oblastiach (okolie obce v okolí Banskej Bystrice) sa na tento účel používali *krňačky* (krne). Tak trochu otvorenou otázkou ostáva ich používanie na zvoz sena v zimnom období.

Senné práce na vzdialených lúkach často trvali nielen niekoľko dní, ale v niektorých oblastiach aj podstatne dlhšie. Celé týždne, resp. aj mesiace. Na lúky odchádzali celé rodiny aj s hospodárskymi zvieratami. Na ubytovanie ľudí a ustajnenie zvierat slúžili naozaj špecifické stavby. Na severnom Spiši to boli napr. *majdany* (v niektorých obciach známe ako šopy či chyžky). Na Kysuciach to boli *cholvarky*, slúžiace na prechodné ubytovanie ľudí a ustajnenie hospodárskych zvierat. Stavby neskôr vyústili do rodinných domov a dokonca aj vzniku osád lazníckeho typu. V oblasti *lazov* Kokavy nad Rimavicou boli podobné stavby známe ako *kolešne*. Vo väčšine si ich vystavali chudobnejší roľníci, ktorí nakupovali lacnejšiu, od dedín však vzdialenejšiu pôdu. Dnes by sme tieto stavby a spôsob hospodárenia mohli nazvať malými farmami a spôsob chovu dobytka moderným termínom „wellnes".

V ospevovanej a geograficky pestrej Orave tiež nachádzame rôzne stavebné objekty späté so sennými prácami a chovom zvierat. Na strednej Orave sa dochovali poľné senníky a chlievy (zvané stodoly), na odlesnených chotároch horských obcí hornej Oravy sú to *kraviarky* (sopy, poľné maštale).

Vyššie uvedený „sortiment" stavieb – samozrejme drevených – na pasienkoch ukazuje, že nebol menší, než je tomu v prípade lúk – lúčnych porastov. Slovenské pasienky boli nemysliteľné bez salašov. Ich nedeliteľnou súčasťou bola *koliba* a *košiar*.

Koliba, o ktorej tu tiež píšeme, slúžila na dorábanie ovčieho syra a prenocovanie baču a niektorých valachov. Tí, čo ostávali „na stráži", využívali malý stavebný objekt – *podkolibku*. Vlastný salaš slúžil na ustajnenie oviec počas noci a jeho súčasťou bola aj strunga – miesto vyhradené na dojenie oviec.

Vlastný salaš mal nielen hospodársku funkciu, ale bol akýmsi „remeselníckym zdrojom". Vo voľných chvíľach, ktorých zase nebolo príliš veľa, sa chlapi venovali výrobe črpákov, píšťal či fujár (o nej bude reč niekedy v budúcnosti).

Uvedené objekty neboli fixované počas pasienkovej sezóny na jedno miesto, ale podľa potreby sa prenášali na iné, na pasenie vhodné pasienky.

Norbert Gáborčík

SAMI HEIN – ZRKADLO ŽIVOTA MALÉHO PODNIKATEĽA

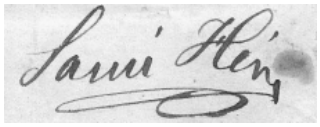

Ešte stále žije medzi nami dosť ľudí, ktorí majú falošné predsudky o Židoch. Ich históriu skutočne pozná len málokto. Stále je dosť tých, ktorí sú presvedčení, že Židov z ich prastarej vlasti rozprášili po celom svete preto, že vydali na smrť a ukrižovali Ježiša Krista. No nie je tomu tak! Podľa ich viery Mesiáš ešte len príde! Na začiatku Nového veku povstali Židia proti rímskej okupačnej nadvláde a keďže to nebolo po prvýkrát, rímsky cisár rozhodol poslať ich do všetkých kútov sveta.

Do Uhorska bola prvá veľká vlna Židov nasmerovaná za vlády Andreja I. Bola to cesta plná utrpenia staročiami, krajinami, zákonmi, prispôsobovaním, zachovávaním si svojej viery, kultúry a zvyklostí. Aj v našej krajine mali napríklad do banských miest, ako aj do miest, kde bolo sídlo biskupa, vstup zakázaný po celé staročia! Po zrušení tohto nezmyselného zákona sa aj v Banskej Bystrici objavili okolo roku 1850 a ihneď začali podnikať v činnostiach, ktoré im zákon nezakazoval.

16. – 17. apríla 1868 sa uskutočnilo v „Neusohl" sčítanie hebrejského obyvateľstva (Izraelitov). 26. apríla 1868 sčítací komisár Johan Malli zosumarizoval počet hebrejského obyvateľstva v Banskej Bystrici na 201 Židov. Medzi nimi i rodiny Hein.

Podľa sčítacieho protokolu žili rodiny Hein takto: číslo domu 19 – Sami Hein, narodený v roku 1834, výroba špiritusu a obchod, manželka Mária a dcéra Sidónia. V dome číslo 31 Hein Salamon, narodený v roku 1809 – a dcéra Hermina, vlastnili krčmu. V dome číslo 187 Hein Joseph, narodený v roku 1802, s manželkou Annou a synmi Maximilianom a Salamonom, vlastnili krčmu. Joseph Hein bol v roku 1868 aj vo výbore obce židovskej. Nachádzame tu ešte aj podpis Adolfa Heina, ktorý vlastnil hotel vo Zvolene. V ďalšej časti príspevku nás však už bude zaujímať len jeden z nich – Sami Hein.

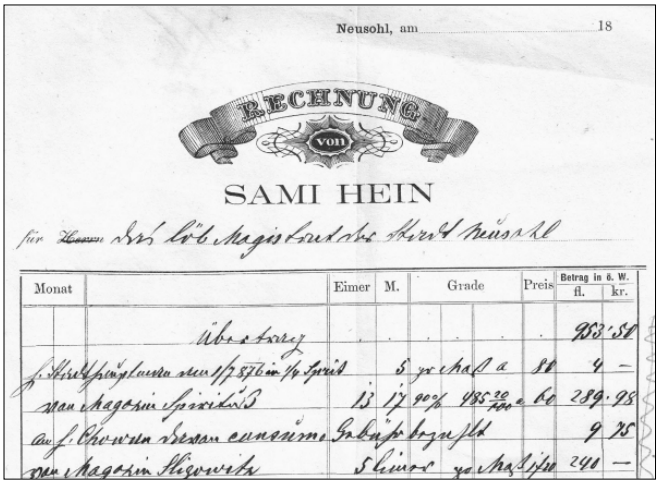

Neusohl, am 18

RECHNUNG

von

SAMI HEIN

für Herrn Herr Löb Magistratsrath Stadt Neusohl

Monat		Eimer	M.	Grade	Preis	Betrag in ö. W. fl.	kr.
	Übertrag					953	50
	[illegible]		5	[illegible]	80	4	–
	[illegible]	13	17	90% 485 20/100	60	289	95
	[illegible]					9	75
	[illegible]		5	[illegible]		240	–

Faktúra Samiho Heina z roku 1876.

Sami Hein bol podnikateľ ako vystrihnutý z rozprávky. Podnikal, ako to vtedy bolo bežným zvykom, vo viacerých rovinách. Ak by skrachoval v jednom, ešte stále by ho držali nad vodou tie ďalšie. Jednoducho povedané, mal obchodného ducha a tomu podriadil všetko. Bol veľmi ctižiadostivý a cieľavedomý, k čomu ho však nútila aj veľká konkurencia a prežitie bolo otázkou každého dňa. Každú zlatku a potom i korunu niekoľkokrát, otočil aby mu priniesla úspech. Veď peniaze robia peniaze! Ani verejného života v meste sa príliš nezúčastňoval, ba ani vlastných akcií organizovaných Obcou židovskou nie, kým niečo vo svojej brandži neznamenal. Skromne sa držal hesla: Nestačí mať len tvrdý biely golier, musí mať celú košeľu!

Už v roku 1913 prevádzkoval pílu v Ulmanke, a to do roku 1920, keď sa z nej stala „Industria" a jej majiteľom sa stal pán Späth. V Radvani prevádzkoval Sami Hein na začiatku dvadsiateho storočia parnú pílu. Komplex píly a drevoskladu s hospodárskymi budovami s ťažnými koňmi bol pomerne rozsiahly, takže musel zamestnávať aj denného strážnika. O vybavení podniku sa dozvedám zo zápisníc z prehliadky závodu Zdravotnou komisiou.

Na konci decembra 1913 sa vo výkaze uvádzalo: 30 zamestnancov, pracovisko je dobre vetrané, osvetlenie elektrikou, je čisto, voda je z mestského vodovodu, kúri sa drevom, má tri WC, umývadlá a sprchy nie sú. Pracovná doba robotníkov, a to aj mladistvých, je od šiestej do šiestej hodiny. V noci sa nepracuje. Pracovné prestávky sú pol hodina ráno a jedna hodina na obed. Proti prachu sa bránia postrekovaním vodou. Hnacie remene a motory sú kryté. Skrinka prvej pomoci je v dobrom stave. Robotníci sú poistení pre prípad úrazu. Nebezpečenstvo požiaru je však stálou hrozbou. V pohotovosti je stále jedna hasičská striekačka a jeden hydrant. Číslo telefónu je 115. Centrálna kancelária je v Budapešti.

V polovici roku 1914 podnik vykazoval už len 14 robotníkov. Ostatní museli narukovať do vojny. Po viac rokov odoberal Sami Hein drevo pre svoj podnik zmluvne z Riečky. Stávali sa aj nepríjemné veci, ako napr. 23. októbra 1913, keď v jednej maštali v areáli podniku spáchal samovraždu obesením denný strážnik – 66 ročný Pavel Natán. Obchodník s drevom Sami Hein sa teda mal čo obracať. Zo začiatku bol členom Obchodnej a priemyselnej komory v Bratislave a volebné právo mal v meste Banská Bystrica, kde v roku 1875 platil daň – 40 zlatých a 60 grajciarov.

Sami Hein, ako aj mnohí ďalší jeho súkmeňovci, začínal s maličkým obchodíkom, v ktorom bolo možné kúpiť všetko potrebné pre domácnosť. Toto ho však časom neuspokojovalo a zariadil si pálenicu. Výroba liehu bola ako zlatá baňa, bola to však sezónna záležitosť, a preto jej venoval zvýšenú pozornosť. Už sa nedozvieme prečo, ale k tejto činnosti si stále pozýval do služby ľudí z Oravy. A tak teda v pálenici stretávame Oravčanov, ako Ignác Garey, Ignác Ferteg, Ondro Ferteg, Jano Kuda, Jano Kuda mladší a Ondro Jasenovec. Zachovali sa nám aj ich pracovné zmluvy, alebo ako je to niekde uvedené „služebná knižka", v ktorej sú uvedené všetky práva, ale hlavne povinnosti. Tu je jedna z nich:

„Zlužebna kniška pre Ignaca Garey z Orawi, kterí prišgov do zlužby 4ho Novembra 872 ge powini tu bit kim palit budem, ma Mesacne zgednané Sesnast Rímskich t.g. 16. A kazdí Tízden dostane zmojho Sucheho Masa Dva funti, aneb gedon funt Solenini, a dostane Dva razi surovej kapusti, a gesli z krz geho zameškanja Skodu bi mal, ge povini winahradit, a misí pozor dat abi z mojho Rjadu nist nezhinulo, na kterwo pre lepšu istotu ge powini si vzdicki u mna nehat aspon gedon Mesačni Lwon za kavuciu. Sami Hein." V dobovom ponímaní sa písmeno „g" čítalo ako „j" a Lwon znamenal zálohu.

To však ešte nebolo všetko. Boli tu ešte aj ďalší zamestnanci z Oravy, konkrétne z Valaskej Dubovej, zjednaní pre prácu v pálenici: Jano Kočnik, Pavel Zajac a Pavel Gregor. Tí však pre zlé zaobchádzanie zo služby ušli domov. Sami Hein požiadal úrady, aby mu zbehov vrátili do práce, čo sa aj stalo 6. januára 1873, na čom mal veľkú zásluhu banskobystrický mestský kapitán Ľudovít Chovan, ktorý inak Samiho Heina zo srdca nenávidel! Samiho to však stálo poplatok 15 zlatých. Že si to však vyinkasoval, o tom nemusíme pochybovať.

Sami Hein bol rozporuplná osoba. Mal neustále problémy s predpismi mesta, ale i s dodržiavaním zákonov. Mal právo na pálenie liehu, ale nemal právo na jeho predaj, a preto mal sústavne do činenia s mestským kapitánom Ľudovítom Chovanom, ktorý mu často vypálený lieh rekviroval, o čom máme aj niekoľko krásnych zápisov v podobe „Rechnung" (účet). Chovan ako kapitán bežne písal zápisnice v troch jazykoch – maďarčine, slovenčine a v nemčine. Hodnota liehu, ktorý prepadol v prospech mesta, dosahovala za niekoľko rokov nevídané sumy.

Sami Hein bol teda často v súdnom spore, kde sa snažil dokazovať, že mu kapitán sústavne škodí. Súdne spory však mal aj v Budapešti, aj v Košiciach, aj v Banskej Štiavnici, často cez ďalšie osoby. Rekord však dosiahol na prelome rokov 1874 – 1875, keď v krátkom časovom úseku viedol naraz 160 – slovom stošesťdesiat súdnych sporov! V Banskej Bystrici v tých časoch vychádzali noviny Die Warte im Norden (Vartovka pri Hrone – trochu divný preklad?), ktoré sa obžalobami zaoberali. Pritom raz venoval v roku 1911 aj 10 korún na mládežnícku organizáciu Obchodnej školy. Po smrti mestského kapitána Chovana sa kapitánova vdova stále hlásila o podiel z exekúcií Samiho Heina.

Sami Hein patril do židovskej komunity a tí neboli práve v obľube spoluobčanov, lebo boli medzi sebou solidárni, pomáhali si, neodpúšťali pôžičky ani úroky a navyše mali jednu veľmi zlú vlastnosť – nepili! A to sa v našich sférach neodpúšťa!

Sami Hein bol vo svojej dobe výraznou postavou banskobystrickej podnikateľskej sféry. Vojnové udalosti však poznačili aj jeho aktivity a po rozpade monarchie sa snažil uchytiť v Budapešti. Posledná stopa po ňom je z roku 1922, keď mu bolo vydané Svedectvo chudoby.

Michal Kiššimon

ČO ROZPRÁVAJÚ VODY KREMNICKÉHO POHORIA

— NÁVRŠIE NAD UDURNOU (Radvanský potok)

Kremnické vrchy sú vyvrelé vulkanické pohorie. Ich súčasnú krásu modelovala sopečná činnosť a more. Keď súboj ohňa a vody ustal, osmelila sa aj vegetácia. Dnes bohato zalesnený kraj ukrýva vejár pravobrežných prítokov rieky Hron, ktoré ju napájajú vodou a odovzdávajú mu svoje tajomstvá. Jedným z nich je aj Udurna. Je ťažké prinútiť vodu rozprávať. Nie je však nemožné naučiť sa rozumieť jej reči. My sme to skúsili a dozvedeli sme sa zaujímavé veci.

Radvanský potok, z historických prameňov známy ako riečka Udurna sa vlieva do Hrona na jeho 174,526 riečnom kilometri. Tu sa začínajú miešať ich vody, tu odovzdáva Udurna rieke Hron aj svoje tajomstvá, nazbierané cestou od svojho prameniska vzdialeného 4500 m od ústia pod masívom Suchého vrchu, z ktorého kedysi dávno vytekala horúca láva. Dnes je Udurna nenápadný a skromný potôčik, ktorý sa často schováva do čiernych dier sídliskových betónových rúr. Ale kedysi tomu tak nebolo. Ktohovie, čo by sme odhalili, keby sme aj my spolu s ňou vliezli to tajomného podzemia a vyšli do úplne iného storočia, trebárs trinásteho. Videli by sme hrdú rieku Udurna, ktorá bola v tej dobe natoľko dôležitá, že sa dostala do významných listín. V roku 1255 udelil uhorský kráľ Belo IV. mestu Banská Bystrica mestské výsady. Metácia vo výsadnej listine doslovne hovorí, že: „prvá hranica sa začína od rieky Hron na mieste, kde rieka Udurna (Vdurna) vteká do Hrona. Hranica postupuje ďalej po tejto rieke až k ceste, ktorá ide do Turca.

Jedno zaujímavé tajomstvo je odhalené a my ideme proti prúdu Udurny v ústrety jej ďalším tajomstvám. Na brehoch po celom jej toku nenájdeme žiadne hmotné a hmatateľné dôkazy jej slávnych čias. Ľudia, ktorí sa usídlili v jej blízkosti, však vytvorili bohaté duchovné pamiatky. Celé povodie riečky Udurna si od pradávna zachovalo charakter územia dvorcov a samôt, a to až do 70. rokov 20. storočia. Na základe poznania pulzu života nedávnej minulosti môžeme tvrdiť, že pravá strana Udurny má turistické duchovno, ľavá strana trampské a návršie na ľavej strane nad Udurnou je hudobné. Pre dôkazy nemusíme kráčať ďaleko. Oproti novostavbe viacpodlažného bytového domu, za ktorým pred časom vyrástol Kaufland, rastie na brehu Udurny nemý, určite viac ako 150-ročný svedok dávnych čias. Je to najstarší žijúci tvor v Radvani – lipa veľkolistá. Z výšky sa pozerá na starý zabudnutý a zarastený cintorín, kde pod zničenými pomníkmi už dávno spia jej rovesníci. Lipa má dušu hudobnú. Jej drevo sa stáva telom hudobných nástrojov, a preto pieseň listov dáva indíciu, aby sme sa vybrali na návršie nad Udurnou.

Návršie sa dvíha pozvoľna od rieky Hron, ktorá tvorí jeho východnú hranicu. Na západe sa stretáva so svojím tvorcom – Suchým vrchom. Vodné toky vytýčili jeho ďalšie hranice. Zo severnej strany Štiavnica, tiež nazývaná Štiavnička (Tajovský potok) a z južnej riečka Udurna. Návršie bolo kedysi dávno prázdne a holé. V 16. storočí tu nastal pracovný ruch. V amalgačnej huti sa vyrábali drahé kovy. Zlučovaním s ortuťou vyrábali amalgám. Slovo amalgám sa po maďarsky povie foncsor. A to je indícia, z ktorej je jasné, prečo sa táto mestská časť volá Fončorda. Jej výstavba bola vyprojektovaná s konkrétnym zámerom.

Prvé domy tu postavili v rokoch 1948 – 1949. Boli určené rodinám z bývalej horskej uhliarskej obce Kalište, ktorú postihol krutý vojnový osud. Dňa 18. marca 1945 bola vypálená fašistami z pomsty za to, že jej obyvatelia pomáhali partizánom. Táto časť histórie je zakódovaná do názvu ulice Nové Kalište. Postupne pribudli domky KNV, od roku 1953 bytovky pre zamestnancov armády, rodín pilotov z letiska Sliač, vojenskej správy a krajskej štátnej správy. Prisťahovali sa sem nové rodiny. Medzi nimi rodiny budúcich muzikantov Malinovských (december 1950 z Trenčína), Priehodova (1951 z Banskej Bystrice – Staré mesto), Helcova (1951 zo Španej Doliny) Kunických (1951 z Prahy), Ondrejkova (1953 z Banskej Bystrice – Staré mesto) Čižmárova (1956 z Radvane), Melekova (1958 z Novej Bane) a začali sa písať novšie dejiny návršia nad Udurnou.

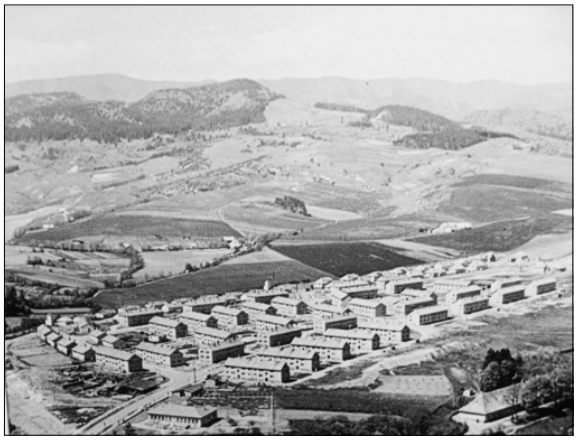

Sídlisko Fončorda pri svojom zrode.

Zľava doprava - Igor Malinovský, Jozef Volár, Ivan Ondrejko, Jozef Melek.

Chalani zo starej Fončordy, ktorí sa v 50. rokoch 20. storočia chodievali hrávať k potoku, možno práve v tieni urastenej lipy kuli svoje dobrodružné plány. Nasiaknutí duchom tohto miesta vracali sa domov, do dvorov. O pár rokov vzali do rúk gitary a svoje túžby a sny vkladali do piesni, ktoré venovali prvým láskam. „Kamaráti z dvora“ podľahli čaru muziky naplno. Zachytili vlnu rock and rollu, očaril ich Beatles a Rolling Stones. Inšpirovaní známou bystrickou kapelou tej doby DANKEN začali konať. Prevzali štafetu muzikantov už existujúcej kapely THE ELECTRIC BEAT, ktorej rodný list má dátum október 1963 a miesto zrodu stredná priemyselná škola spojovej techniky. Tragická smrť lídra kapely Mira Helca 31. 1. 1968 pochovala i kapelu, ktorej piesne už plachtili aj po rozhlasových vlnách.

„Kamaráti z dvora na návrší, od Udurny“ dali v roku 1968 základ novej kapele THE STATE BROTHERS. Piesne v jej podaní zneli do roku 1969, kedy založili novú kapelu THE FREE WITHOUT NAME. Bola to priama línia predchádzajúcich kapiel. Správny smer hudby chytili do svojich plachiet aj iné partie chalanov v meste a to bol podnet pre vznik ďalších kapiel, ako napríklad NEW BORN NAME a iné. Záujem o big beat bol na vrchole, ale už sa začali zbierať mračná nepriaznivých normalizačných okolností. Naša partia chalanov z návršia nad Udurnou premýšľala, ako ďalej. Ich muzicírovanie bolo počuť zo záhrady rodiny Malinovských, kde sa stretávali. Spájala ich láska k muzike, prírode, turistike, a tak vstúpili do vôd na Slovensku ešte málo prebádaných, do vôd country.

Tak sa zrodila v roku 1970 kapela THE RIDERS. Anglické názvy boli vtedy v móde. Až normalizačný proces spôsobil preklad názvu kapely do slovenčiny. To už sa písala slávna história banskobystrickej country and westernovej kapely JAZDCI. Jej stopy jednoznačne vedú hore návrším. Kráčame po nich, aby sme odhalili to, na čo sa už zabudlo. Prvou stálou scénou kapely JAZDCI bola spomínaná záhrada Malinovských. Ďalšou scénou bolo divadlo hudby, ktoré malo svoje pôvodné sídlo na Námestí SNP, ale neskôr doslova pricestovalo (20. 8. 1974) do rodiska country v Banskej Bystrici, a to na návršie nad Udurnou, konkrétne na ulicu Družby.

Bezprostredné okolie tejto ulice bolo v 70. rokoch rajom chlapčenských partií. Nazvali si ho „Préríou“. Neskôr tam vybudovali reštauráciu Mladosť a tá sa stala s odstupom rokov ďalšou stálou scénou Jazdcov. Jeden deň v týždni tu znel countrybeat, ktorý sa niesol bývalou préríou až do hôr. Country muzika sa šírila ďalej hore návrším a na určitú dobu sa udomácnila v reštaurácii Corral de Mexico (Mexický dvor). Jazdci pokračovali ďalej do náručia prírody až na Pony farmu, kde pravidelne hrávali a krstili svoje hudobné nosiče.

Tak ako plynul čas, tak aj život išiel ďalej a hudobné žánre big beat a country získavali svoju vlastnú tvár a charakteristicky zvuk a uberali sa po svojej vlastnej ceste. To už sú ale samostatné príbehy.

Ľubo „Puky“ Wágner

BANSKOBYSTRICKÝ ANTON ŠPELEC OSTROSTRELEC A SPOL.

Iste už aj príslušníci mladšej generácie poznajú z cyklu Filmov pre pamätníkov českú veselohru Anton Špelec ostrostrelec s Vlastom Burianom v hlavnej úlohe. Ústredný hrdina, ktorého tento známy komik stvárnil, očakáva, že na slávnostnom nástupe bude spolu s ostatnými dekorovaný. Nielen na jeho nemilé prekvapenie sa zrazu ukáže, že medaily sa jednoducho minuli. A to práve vtedy, keď prišiel rad naňho. Niečo podobné zažili piati komorskí úradníci z Banskej Bystrice 4. júla roku 1751 na slávnostnom obede v Banskej Štiavnici, kde odmeňovali tých, ktorí prispeli k úspešnému priebehu návštevy cisára Františka Štefana Lotrinského v dvoch hlavných stredoslovenských banských mestách.

Netreba hádam pripomínať, že pobyt panovníka priamo pri zdroji bohatstva jeho ríše - v strieborrnej Štiavnici a zlatej Kremnici v dňoch 3. - 13. júna uvedeného roku bol mimoriadnou a dôkladne pripravenou udalosťou. Jeho bezprostredným organizátorom i hlavnému aktérovi záležalo aj na tom, aby naň ostalo dostatok hnuteľných i nehnuteľných pamiatok. Jedna časť z tej prvej skupiny bola určená priamo pre účastníkov, druhá pre nasledujúce generácie.

Minca s portrétmi panovníka s manželkou, na reverze scéna uvítania panovníka.

Patria tu predovšetkým zlaté a strieborné medaily. Boli vyrazené v troch veľkostiach (o cca 20, 25, 29 mm) s tromi obrazovo-textovými námetmi. Na všetkých averzoch sú portréty cisára a kráľovnej. Na reverze najväčšej je uvítanie panovníka v stredoslovenskej banskej oblasti - na koni prichádzajúceho panovníka vítajú banskí a mestskí úradníci (pri zadnej nohe cisárovho koňa je autorská značka medailéra Mateja Donnera). Na prostrednej medaile je vyobrazená Fortuna s rohom hojnosti a Merkur. Na najmenšej sa nachádza krátky výstižný text. Keďže na vyhotovenie týchto pamätných razieb sa so súhlasom panovníka vyčlenila nemalá suma 4479 zlatých a 48 grajciarov, bol zostavený presný rozdeľovník, komu a v akých druhoch sa budú udeľovať - podľa kovu a veľkosti. V záver jednej časti tohto súpisu sa uvádzajú aj počty pre prizvaných komorských úradníkov z Banskej Bystrice: komorský správca Feringer - 0, 2, 2, 4, 6, 8, účtovník Habraneckh - 0, 1, 2, 4, 6, 8 a pokladník Remss - 0, 0, 2, 4, 6, 8.

Cisárova návšteva sa v súlade s pôvodným plánom skončila 13. júna popoludní. Jeho sprievod, ktorý ho vyprevádzal až do Kráľovej pri Senci, bol však početnejší, ako sa pôvodne predpokladalo.

Monarcha akoby chcel vynahradiť medenému mestu ujmu, že ho nepoctil svojou návštevou, prikázal, aby mu na ceste domov po istý čas robili spoločnosť ešte ďalší piati vyššie postavení zamestnanci z banskobystrickej komory: sekretár Fierer, pomocník polesného Querer, správca huty v Tajove Walter a lesný dozorca Puchner. Osobitnú zmienku z nich si zaslúži Juraj Zachariáš Angerstein, komorský skúšač, ktorý v Banskej Bystrici pôsobil od roku 1732. Predtým od r. 1724 pracoval v Novej Bani v službách Uhorskej ťažiarskej spoločnosti. Bol to pravý Európan, ktorého predkovia mali švédsky pôvod a ktorý bol istý čas hlavným zmenovým majstrom a správcom stúp v Štrasburgu. Okrem toho zostavil viaceré rukopisné diela s údajmi o stredoslovenskom baníctve, najmä o hutníctve a skúšačstve. Známym sa stal aj ako tvorca banských máp zo stredoslovenskej banskej oblasti.

Hoci všetci piati boli pozvaní na vyššie spomínanú hostinu, medaila sa im jednoducho neušla. Došlo k pochybeniu usporiadateľov: rozdeľovník sa mal aktualizovať. Zamestnanci banskobystrickej komory sa cítili znevážení a boli aj terčom opakovaného výsmechu a znevažovania od viacerých nižšie postavených úradníkov a sluhov z Banskej Štiavnice a Kremnice, ktorí obdarovaní boli. Ich žiaľ a hnev sa však neskončil iba pri „liguere", ako v prípade filmového Antona Špelca, ale dňa 20. januára 1752 dostal formu oficiálnej sťažnosti. Nevieme, kto presne ju predkladal, ale vybavoval ju sám hlavný komorský gróf F. X. von Sternbach, ktorý odporúčal vydať vyššie menovaným taký počet zlatých a strieborných medailí, ktorý zodpovedal ich pracovnému zaradeniu a spoločenskému postaveniu. Tým, že Dvorská komora tento jeho návrh schválila, dala zároveň bodku za naším takmer filmovým príbehom.

Marián Bovan - Daniel Kianička

Použitá literatúra:

KAŠIAROVÁ, E. – SÍKOROVÁ, E.: Finančné náklady spojené s cisárskou návštevou Banskej Štiavnice a Kremnice v roku 1751. In: Zlatá a strieborná cesta cisára Františka Lotrinského po stredoslovenských banských mestách. Slovenské banské múzeum – Historický ústav SAV, Banská Štiavnica – Bratislava 2001.

NÁPIS PRI PRŠANOCH

Kuzmányho Hronka, časopis vydávaný v Banskej Bystrici, vo svojej dobe predstavoval jeden z malého počtu popularizačno-informačných zdrojov pre širokú slovenskú verejnosť. Na jeho stránkach boli publikované články s rôznou tematikou. Jeden z článkov prináša zaujímavý pohľad na záhady, o ktorých sa hovorilo medzi ľuďmi a o ktoré sa zaujímala vtedajšia inteligencia.

Samuel Hojč sa v jednom z takýchto príspevkov s názvom O oltárně venoval záhade pri Klenovci. Písal o tom, že sú tu obrovské skaly, ktoré vyzerajú ako pohanské oltáre. Rozoberal problém z rôznych strán. Nakoniec usúdil, že bralá nie sú ľudským výtvorom.

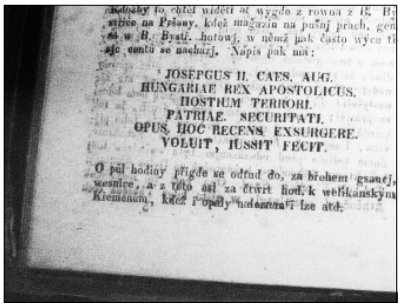
JOSEPGUS II. CAES. AUG.
HUNGARIAE REX APOSTOLICUS.
HOSTIUM TERRORI.
PATRIAE. SECURITATI.
OPUS. HOC RECENS EXSURGERE.
VOLUIT, IUSSIT FECIT.

Písomný doklad o nápise.

Na tomto mieste však uvádza iný zaujímavý fakt. V dodatku od vydavateľa spomína, že *„o podobných kamenjch gsa zaweden i gá gsem se domnjval že sem 1836 pohanský oltář naleznul obgowiw kameny weliké a plytké jeden na druhém, na samém hřebeni pohoří genž gest medzi B. Bystřcj a Křemnej."* („g" – čítaj ako „j" – poznámka autora).

Nás však zaujal nápis, ktorý Samuel Hojč opisuje pri orientácii: *„Kdožby to chtěl widěti ať wygde zrovna z B. Bystřice na Pršany, kdež magazin pušnj prach, genž se w B. Bystř. hotowj, w němž pak často wýce tiscj centů se nacházj. Nápis pak má:*

JOZEPGUS II. CAES. AUG.
HUNGARIAE REX APOSTOLICUS.
HOSTIUM TERRORI.
PATRIAE. SECURITATI.
OPUS. HOC RECENS EXSURGERE.
VOLUIT, IUSSIT FECIT.

Tento nápis dnes už s najväčšou pravdepodobnosťou neexistuje a nie je známe ani jeho presné umiestnenie. Kde bol takýto nápis? Voľný preklad vyhotovil dp. Mgr. Branislav Dado, Phd.:

Jozef II, vznešený cisár,
apoštolský kráľ Uhorska,
chcel, rozkázal a urobil,
aby toto nové dielo vzniklo
na postrach pre nepriateľov,
na ochranu vlasti.

Zaujímavá je aj skutočnosť, že hoci sa Samuel Hojč veľmi cieľavedome venoval vyhľadávaniu „starých pohanských oltárov", údajný rúnový nápis na Velestúre si nevšimol. Vysvetlenie tejto záhady je zrejmé. V tomto čase tu ešte žiadny nápis nebol. Kto by však chcel pátrať po záhadnom oltári a zabudnutom nápise Jozefa II., ešte jeden orientačný bod: *„O půl hodiny přigde se odtud do, za břehem gsaucj, wesnice, a z této asi za čtwrt hod. k welikánským Křemenům, kdež i opály naleznuti lze."*

Richard R. Senček

VILIAM PAULINY - OSOBNOSŤ Z HISTÓRIE BANSKEJ BYSTRICE

Medzi osobnosti, ktoré sa významnou mierou zapísali do histórie nášho mesta, patrí nepochybne aj Viliam Pauliny. Rodák zo Slovenského Pravna začal svoju profesnú dráhu ako bankový úradník a zavŕšil ju ako člen revolučnej Slovenskej národnej rady vo funkcii povereníka pre financie.

Po štúdiách na Československej obchodnej akadémii v Prahe 1896 – 1898 pôsobil v Tatra banke v Martine, Zvolenskej ľudovej banke. Keď vznikla Národná banka, úč. spol., v Banskej Bystrici, stal sa v roku 1923 jej riaditeľom. V Banskej Bystrici prežil najtvorivejšie i najrušnejšie roky svojho života. Jeho odborné, politické, spolkové a kultúrno-spoločenské aktivity boli obdivuhodné.

Po celý svoj život sa usiloval nielen o hospodársky, ale aj kultúrno-spoločenský rozvoj Slovenska a celou svojou osobnosťou sa zasadzoval o jeho záujmy. Počas pôsobenia v Martine popri práci bankového úradníka pracoval aj ako administrátor slovenských časopisov, vydávaných v Kníhtlačiarskom účastinárskom spolku. Neskôr založil a od roku 1909 do roku 1914 bol aj zodpovedným redaktorom a vydavateľom Slovenského peňažníka – prvého slovenského odborného časopisu pre otázky peňažníctva a hospodárstva – a potom v rokoch 1925 – 1928 pôsobil tiež ako redaktor Hronských novín, ktoré vychádzali v Banskej Bystrici.

Ešte počas štúdií v Prahe bol aktívnym členom kultúrno-vzdelávacieho spolku Detvan a z tohto obdobia sa datujú aj jeho osobné kontakty s M. R. Štefánikom, V. Šrobárom a ďalšími významnými dejateľmi. Po prvej svetovej vojne pokračoval v politickej a osvetovej činnosti, bol účastníkom zhromaždenia 30. 10. 1918, ktoré prijalo Martinskú deklaráciu slovenského národa.

*Viliam Pauliny (*20. 12. 1877 – †1945)*

V rokoch 1918 – 1920 bol poslancom Národného zhromaždenia a jeho postoj k národným záujmom ilustruje aj zmienka, ktorú uvádza vo svojich pamätiach Vavro Šrobár. Keď bol Hodža so skupinou poslancov v novembri 1918 rokovať v Pešti, Pauliny si tam neodpustil jedovatú poznámku: „Či nám Maďari dovolia postaviť slovenskú školu aspoň na Ďumbieri ?“.

Aktívne sa angažoval najmä v národohospodárskej a bankovej práci, zapájal sa takmer do všetkých činností, ktoré súviseli aj s hospodárskym povznesením regiónu stredného Slovenska, s rozvojom dopravnej infraštruktúry a výstavbou ubytovacích zariadení v oblasti Nízkych Tatier, Veľkej Fatry a Slovenského Rudohoria ako základného predpokladu pre rozvoj cestovného ruchu. Presadzoval výstavbu železničných tratí Krupina – Zvolen, Červená skala – Margecany a Banská Bystrica – Diviaky. Venoval zvláštnu pozornosť kúpeľom Sliač a zaslúžil sa o to, že sa stali majetkom československého štátu a jeho snahou bolo vyhlásenie termálneho kúpaliska Kováčová za liečebné miesto. Od roku 1926 bol tiež aktívnym členom Družstva Demänovských jaskýň.

Od roku 1923 na dobu pätnásť rokov sa Viliam Paulíny stal aj predsedom správnej rady Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici a členom predsedníctva Národohospodárskej župy stredoslovenskej. Ako člen krajinského zastupiteľstva spolupôsobil pri vytvorení Slovenskej rady pre cestovný ruch a jeho pričinením v roku 1935 vznikla odbočka Cudzineckého zväzu pri obchodnej a priemyselnej komore v Banskej Bystrici.

Uvedený prehľad je len časťou z odborných aktivít Viliama Paulinyho, podrobnejšie o jeho bankárskej a hospodársko-politickej činnosti publikovali autori Dušan Halaj, Marián Tkáč, Karol Fremal a A. Vydrová.

Viliam Pauliny pracoval aj v územnej a cirkevnej samospráve. Po roku 1918 bol vymenovaný za dozorcu seniorátu v Očovej, neskôr vo Zvolene a v Banskej Bystrici.

So zanietením sa venoval aj aktivitám spojeným s telovýchovnou a turistickou činnosťou. Bol členom čestného výboru SKI klubu Banská Bystrica, propagátorom a organizátorom spolku Sokol, od roku 1919 bol predsedom sokolskej Pohronskej župy Detvan a od 1937 člen predsedníctva Československej obce sokolskej.

Zastával aj významné funkcie v Klube československých turistov – ako predseda Stredoslovenskej župy KČST bol 19. decembra 1926 na mimoriadnom valnom zhromaždení Klubu československých turistov v Prahe zvolený aj za 1. podpredsedu KČST a v rokoch 1928 – 1932 pôsobil ako predseda Slovenskej komisie KČST.

Hneď od začiatku zdôrazňoval, že v turistike musí sa pracovať podľa premysleného pracovného programu a upozorňoval na dôležitosť Nízkych Tatier pre slovenskú turistiku. Podal návrh na vybudovanie hrebeňovej cesty Nízkymi Tatrami, napomáhal pri vytváraní podmienok pre vybudovanie chaty pod Ďumbierom a chaty na Chabenci, navrhoval tiež vybudovať lanovku na Majerovu skalu.

Ako zakladateľ a predseda odboru KČST v Banskej Bystrici bol medzi tými, ktorí 20. júla 1924 položili základný kameň Chaty generála Milana Rastislava Štefánika pod Ďumbierom, a keď sa stavba, ktorú si pod svojim riadením ponechalo pražské ústredie, v predpokladanom termíne neukončila, vybral sa tam 27. augusta 1927 osobne na kontrolu. Poslal potom ústrediu rozhorčenú kritickú správu, v ktorej píše, že „hospodárenie so stavbou útulne je pod všetku kritiku a keby peniaze na útulňu bolo Ústredie KČST zverilo stredoslovenskej župe a poverilo ju dozorom a kontrolou stavby, útulňa na Ďumbieri mohla byť už dávno hotová“. A tak až v septembri 1928 mohol V. Pauliny ako predseda Stredoslovenskej župy KČST v slávnostnom prejave pri odovzdaní chaty do užívania predniesť svoje vyznanie mládeži, tak ako ho zaznamenali Krásy Slovenska (7/1928):

„Nech pomenovanie cesty a útulne v týchto výšinách pripomína slovenskej i českej turistickej mládeži životné dielo Štefánikovo a nech ju povzbudzuje k takým vysokým, krásnym letom za vlasť a národ, akými lietal nezapomenuteľný generál Milan Rastislav Štefánik“.

Pričinením V. Paulinyho dostalo sa Stredoslovenskej župe KČST v rokoch 1926 a 1927 značných peňažitých podpôr od vtedajšej XVIII. politickej župy pohronskej, ktoré neskôr boli finančným základom aj pre chaty pri Kráľovej studni a na Poľane nad Detvou v Slovenskom Krušnohorí.

Svoje pôsobenie v turistike ponímal v širšom kontexte rozvoja turistického a cudzineckého ruchu a jeho snahou bolo, aby slovenské obce prejavovali záujem a pochopenie pre turistický a cudzinecký ruch a aby vo svojich rozpočtoch venovali na jeho podporu každoročne určité čiastky.

Keď sa stal predsedom Stredoslovenskej župy Klubu čsl. turistov, oslovil 14. októbra 1926 Mestskú radu v Banskej Bystrici listom, v ktorom sa uvádza:

„Banská Bystrica s pekným jej okolím môže sa stať strediskom živej a pre ňu výnosnej turistiky, jestli mesto samo a i jeho obyvateľstvo účelne budú podporovať snahy miestneho odboru klubu čsl. turistov a Stredoslovenskej župy turistickej. Obom týmto korporáciám záleží na tom, aby pozdvihly turistiku v prvom rade v najkrajšej časti stredného Slovenska, t. j. v okolí Banskej Bystrice. Prosíme slávnu mestskú radu a zastupiteľský sbor mesta Banskej Bystrice, aby venovaly snahám menovaných turistických organizácií zvýšenú a dobroprajnú pozornosť a všemožne ich podporovaly mravne i materiálne. Odporúčame sl. mestskej rade, aby v každoročnom rozpočte pamätala na turistiku a dala odhlasovať na stavby chát, na značkovanie a na upravenie schodných pešín, na nocľahárne atď. primerané podpory. V mestských horách všade – kde len treba – nech mesto postaví potrebné chaty svojím nákladom, alebo výdatnou podporou v uzrozumení s odborom Klubu čsl. turistov“

Viliam Pauliny bol krátke obdobie v roku 1938 aj starostom mesta Banská Bystrica. Zápisnica napísaná v Banskej Bystrici dňa 30. júla 1938 pri príležitosti uvedenia novozvoleného starostu Viliama Paulinyho do úradu takto uvádza jeho slová v príhovore k mestským úradníkom:

Pokračovanie na strane 16.

VILIAM PAULINY - OSOBNOSŤ Z HISTÓRIE BANSKEJ BYSTRICE

Pokračovanie zo strany 15.

„Na adresu úradníckeho sboru prízvukoval, že základom úspešnej spolupráce je dobrá vôľa, jednotná myseľ, poctivosť, usilovnosť a vernosť štátu. Žiadal prítomné úradníctvo, aby vždy a v každom ohľade obracalo sa na neho otvorene a s dôverou, aby sa vystríhalo našepkávačstva, čo je najväčším zlom a vie zmariť každú kladnú prácu. Verí, že úradníctvo mesta zachová pri každom svojom počínaní ním naznačený smer a keď tomu bude tak, nebude takej ťažkosti v komunálnej politike, ktorá by sa nedala prekonať". Ako uvádza kronika mesta Banskej Bystrice, vzhľadom na svoje zmýšľanie a politickú príslušnosť sa však Viliam Pauliny po vyše dvoch mesiacoch musel úradu vzdať. Sklamaný politickým vývojom odišiel z verejného a politického života a v roku 1940 ho penzionovali z funkcie generálneho riaditeľa banky.

Pamätná tabuľa Viliamovi Paulinymu v Banskej Bystrici na Dolnej 37.

Viliam Pauliny sa svojou činnosťou natrvalo zapísal aj do protifašistického národnooslo-bodzovacieho boja a ako priamy účastník hospodárskych príprav ozbrojeného povstania zohral významnú úlohu aj pri organizovaní a udržiavaní spolupráce politickej odbojovej reprezentácie s vojenským vedením odboja. Bol v úzkom styku s pplk. gšt. Jánom Golianom, ktorý stál na čele ilegálneho vojenského ústredia príprav povstania v slovenskej armáde, aj s predsedom SNR Vavrom Šrobárom. Pred vypuknutím povstania sa u Paulinyovcov každodenne do neskorej noci konali porady s vedúcimi osobnosťami vojenského odboja, aby dohodli posledné kroky, ktoré mali vyústiť do ozbrojeného povstania. Viliam Pauliny mal aj dva príhovory v Slobodnom slovenskom vysielači, 31. augusta večer, a potom 1. septembra, keď sa ujala povstalecká Slovenská národná rada zákonodarnej a výkonnej moci. V. Paulinyho zvolili do predsedníctva SNR za demokratický blok a poverili ho funkciou povereníka pre financie. Mal na starosti finančné zabezpečovanie odboja, nákladov na vojakov, na vojenské operácie a občiansky život na povstaleckom území. Najmä vďaka skúsenostiam a rozhodnosti, s akou Viliam Pauliny riešil a zvládal neľahkú situáciu, sa povstalecké územie neocitlo hneď v prvých dňoch v ťažkej ekonomickej, finančnej a zásobovacej situácii.

Ani počas generálnej ofenzívy okupačných vojsk neprepadol V. Pauliny pesimizmu. Viacerí jeho priatelia a spolupracovníci využili možnosť odletieť z povstaleckého letiska Tri Duby do ZSSR, on však zostal. Ako sa sám vyslovil, nemohol a nechcel nechať národ vtedy, keď tento sa chystal na najväčšie svoje utrpenie. Napriek svojmu vyššiemu veku (mal vtedy takmer 67 rokov) ustúpil spolu s povstaleckými vojakmi do hôr, kde musel prekonávať všetky útrapy, až kým ho choroba prinútila vrátiť sa v polovici novembra 1944 do Bystrice, kde ho zatklo gestapo.

Posledný záznam o Viliamovi Paulinym v Základnej knihe zaistencov gestapom v Banskej Bystrici uvádza, že bol „zaistený 14. 11. 1944, odovzdaný 21. 11. 1944 SD bez priepustného listu." Vtedy ho previezli do Bratislavy a odtiaľ spolu s generálmi Viestom a Golianom 26. decembra odtransportovali do Berlína. Po tomto dátume už nie sú dostupné overené fakty o jeho ďalšom osude. Encyklopedické a historiografické diela uvádzajú len predpokladané informácie - v Berlíne bol väznený asi do polovice februára 1945, odtiaľ ho pravdepodobne odviezli do neznámeho koncentračného tábora - jeho stopa nenávratne zmizla.

V roku 1946 vyznamenali Viliama Paulinyho in memoriam Radom SNP I. triedy a po dvojročnom neúspešnom pátraní po jeho osude konal sa 30. augusta 1947 v evanjelickom kostole v Banskej Bystrici symbolický pohreb Viliama Paulinyho. Na parte je uvedené, že „ako jeden z hlavných účastníkov príprav a vedenia Slovenského národného povstania umrel mučeníckou smrťou za vlasť neznámeho dňa a mesiaca roku 1945 v Berlíne." Na symbolický pohreb mu prišiel vzdať úctu predseda SNR J. Lettrich, poverenik vnútra gen. M. Ferjenčík, poverenik financií M. Joska, poverenik spravodlivosti I. Štefánik, generáli Korbeľ, Lichner, Vesel a viacerí poslanci ústavodarného Národného zhromaždenia a členovia SNR.

O deň neskôr na budove bývalej Stredoslovenskej banky v Banskej Bystrici odhalili pamätnú tabuľu, ktorá hlása, že v tomto dome žil a pôsobil Viliam Pauliny, člen SNR a poverenik SNR pre financie počas SNP v roku 1944. V tú istú augustovú nedeľu 31. 8. 1947 v Banskej Bystrici odhalili aj pamätné tabule generálom Viestovi a Golianovi a profesorovi Ladislavovi Sárovi.

V roku 2013 uplynulo 65 rokov odo dňa (17. 1. 1948), keď sa bez výsledku skončila vyhlášková lehota po nezvestnom. Okresný súd v Banskej Bystrici s týmto dátumom vydal uznesenie. Za deň úmrtia určil 1. marec 1945 – ako deň, ktorý Viliam Pauliny pravdepodobne neprežil.

Dušan Kaliský

Použité a citované pramene:

TKÁČ, M.: Viliam Pauliny 1877 - 1945. – In: Biatec - č. 1 (1999)
HALAJ, D.: Bankár a povstalec: Viliam Pauliny. - In: Pravda. - (25. 4. 1998)
VYDROVÁ, A.: Viliam Pauliny povstalecká osobnosť.– In: Bojovník - č. 20 (1994)
KRÁSY SLOVENSKA 1924 - 1931

NA TURISTICKÝ POZNÁVACÍ VÝLET S ODBORNÝM VÝKLADOM

Pozývame Vás na turistický výlet na Hrádok pod Panským dielom s odborným historickým a archeologickým výkladom.

Stretneme sa
V SOBOTU 5. OKTÓBRA 2013 O 9,00 H

na veľkom parkovisku na Pieninskej ulici. Cesta tam bude trvať asi jednu hodinu. Ukážeme Vám výsledky archeologického výskumu a spoločne trochu pomôžeme tomuto jedinečnému miestu získať dávnu dôstojnosť a krásu. Terén nie je náročný, ale zoberte si adekvátnu obuv do hory, dostatok nápojov a jedla a prípadne aj nejaké vrece na odpadky – pomôžeme prírode a trochu vyčistíme okolie. Celé podujatie potrvá 6 až 7 hodín.

Tešíme sa na Vašu účasť.

Richard R. Senček

BYSTRICKÝ PERMON

Vydáva: Občianske združenie Permon **Vychádza štvrťročne.** Šéfredaktor**: Ing. Pavel Gender.** Zástupcovia šéfredaktora**: PhDr., RNDr. Richard R. Senček, PhD., PaedDr. Dušan Jarina,** Redakčná rada**: Ján Baláž, Mgr. Jozef Ďuriančik, Igor Chromek, Ing. Július Burkovský, PhDr. Vladimír Sklenka, Mgr. Eva Furdíková, Michal Kiššimon, doc. Ing. Norbert Gáborčík, PhD.** Grafická úprava**: PaedDr. Dušan Jarina,**
Adresa redakcie: **Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica,** e-mailový kontakt**: gender@pobox.sk, nasudj@gmail.com,** Tlač**: Prt – Svetlík Štefan, Slovenská Ľupča,** Registr. číslo: **OÚ-OPT-1/2003. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk** v podadresári kultúra a **www.permon.eu**